

Gražina Akelaitienė

Lietuvių kalbos žodžių darybos
pratybos

Vilnius 2002

UDK 808.82(075.8)
Ak24

Rekomendavo	Vilniaus pedagoginio universiteto Lietuvių kalbotyros katedra
Recenzavo	dr. Vidas Kavaliauskas
Viršelį kūrė	Aistė Akelaitytė ir Danas Bereznickas

ISBN 9955-516-18-6

TURINYS

PRATARMĖ	5
I. PAPRASTIEJI ŽODŽIAI IR DARINIAI	7
II. MORFEMINIS SKAIDUMAS IR ŽODŽIŲ DARYBA	10
III. DARYBINĖ (DERIVACINĖ) REIŠMĖ	12
IV. DARYBOS BŪDAI.....	16
V. DAIKTAVARDŽIŲ DARYBA	23
VI. BŪDVARDŽIŲ DARYBA.....	42
VII. VEIKSMAŽODŽIŲ DARYBA	46
VIII. APIBENDRINAMOSIOS UŽDUOTYS IR DARYBINIO NAGRINĖJIMO PAVYZDŽIAI	51
ŠALTINIŲ SANTRUMPOS	58

PRATARMĖ

Teorinius pamatus lietuvių kalbos žodžių darybos sinchroniniam tyrinėjimui yra padėjęs profesorius Vincas Urbutis savo monografija „Žodžių darybos teorija“. Jo darbas aprėpė visą specifinę žodžių darybos problematiką, todėl jis ne tik tapo tvirta atrama visiems šios srities tyrėjams, bet ir leido postuluoti žodžių darybos kaip atskiros kalbotyros šakos savarankiškumą.

Laikantis nuostatos, kad žodžių daryba gali būti dėstoma kaip atskira lituanistinė disciplina, yra parengtos ir šios mokomosios knygos teorinės ir praktinės užduotys. Be fundamentinio prof. V. Urbučio darbo, rengiant žodžių darybos pratyboms skirtas užduotis, remtasi daugelio kitų kalbininkų (E. Jakaitienės, A. Laigonaitės, St. Keinio, A. Paulauskienės, A. Váleckienės ir kt.) lietuvių kalbos žodžių darybos sinchroniniais aprašais. Studentai, atlikdami užduotis, turės progos susipažinti ir su svarbiausiais diachroniniais šios srities tyrinėjimais, ypač su Pr. Skardžiaus, S. Ambrazo darbais.

Šiame leidinyje, be pratimų, nurodomos pagrindinės sąvokos, žinotinos, aiškinant žodžių darybos dalykus, pateikiami terminų variantai. Pratybos suskirstytos į skyrius. Prieš praktines užduotis pateikti orientaciniai klausimai turėtų padėti studentams kryptingiau studijuoti kiekvienai temai tinkamą teorinę literatūrą. I – IV skyrių pratimais įtvirtinami bendrieji žodžių darybos teorijos dalykai, o V – VII skyrius sudaro tų gramatinių klasių žodžių, kurių daryba yra įvairiausia – daiktavardžio, būdvardžio, veiksmažodžio, darybinė analizė. Į paskutinį skyrių įdėta apibendrinamųjų užduočių ir darybinio žodžių nagrinėjimo pavyzdžių.

Kai kurios užduotys skatina lyginti skirtingų kalbininkų teorines nuostatas arba sinchronines ir diachronines žodžių darybos interpretacijas. Yra užduočių, kurias atlikdami, patys studentai turėtų prieiti prie išvados, kad galima darybiniu atžvilgiu skirtingai interpretuoti tuos pačius dalykus.

Didžiąją dalį pratimų sudaro atskiri dariniai (skiriamos užduotys juos nagrinėti arba įvairiais atžvilgiais grupuoti), kadangi norėta kiek galima išsamiau iliustruoti darybinių santykių įvairovę. Yra pratimų, sudarytų iš sakinių, kuriuose reikia rasti ir tam tikru atžvilgiu apibūdinti darinius. Sakiniais taip pat stengiasi paliudyti kuo įvairesnių motyvuotos reikšmės žodžių vartoseną, todėl jie rinkti iš įvairių šaltinių. Pateikiant sakinius iš

didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“, kai jame nurodytas iliustracinio pavyzdžio autorius, pratimuose šalia sakinių rašytos dvigubos šaltinių nuorodos, pvz., *V. Myk. – Put. / LKŽ*.

Didelės dalies pratimų žodžiai sukirčiuoti. Laikytasi nuostatos kirčiuoti žodžius, kai jie teikiami be konteksto. Tais atvejais, kai žodynas teikia kirčiavimo gretimybes, imtas pirmasis teikinys.

Autorė nuoširdžiai dėkoja visiems, skaičiusiems šios knygelės rankraštį, ypač kolegoms – Vilniaus pedagoginio universiteto Lietuvių kalbotyros katedros docentei Žanetai Markevičienei ir daktarui Vidui Kavaliauskui, taikliomis pastabomis padėjusiems pagerinti leidinį.

Techniškai rengti darbą spaudai padėjo Stasė Skardžiuvienė ir Rasa Daudaitė – labai joms dėkui.

I. PAPRASTIEJI ŽODŽIAI IR DARINIAI

1. 1. Sąvokos: *nemotyvuotas (paprastasis) žodis, motyvuotas žodis (darinys), pamatinis žodis, darybos motyvacija (pamatavimas), darybos opozicija (priešprieša), darybiškai skaidus / neskaidus žodis; sinchroninis ir diachroninis žodžių darybos tyrimo aspektai, etimologinė sąsaja, išblėšęs (nutrūkęs) darybos ryšys.*

1. 2. Kontroliniai klausimai

- A. Žodžių darybos santykiai su kitomis kalbos mokslo šakomis.
- B. Darinio nustatymo kriterijai.
- C. Svarbiausias darinio bruožas.
- D. Kada giminiški žodžiai nėra susiję darybos ryšiu?
- E. Kiti naujų žodžių atsiradimo kalboje būdai.
- F. Žodžių perėjimo iš vienos kalbos dalies į kitą vertinimas (skirtingos kalbininkų nuomonės).

1. 3. Literatūra

Barauskaitė D. Darybinė žodžių analizė. Šiauliai, 1985. P. 10–20.
Keinys St. Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba. Šiauliai, 1999. P. 10–17.

Lietuvių kalbos enciklopedija / Parengė K. Morkūnas. Vilnius, 1999. P. 142, 143, 150.

Paulauskienė A. Lietuvių kalbos morfologija. Vilnius, 1994. P. 10–14, 37–45.

Sabaliauskas A. Lietuvių kalbos leksika. Vilnius, 1990.

Urbutis V. Žodžių darybos teorija. Vilnius, 1978. P. 35–58, 65–67, 69–73, 78–83.

1. 4. Praktinės užduotys

1. 4. 1. *Surašykite skyrium darinius ir paprastuosius žodžius. Įrodykite, kodėl vienus jų laikote dariniais.*

- A. Akmuo, dėmuo, želmenys, mėnesiai, debesys, čiulbesys, bildesys, baltymas, grimas, yrimas, svogūnas, bėgūnas, ristūnas.
- B. Barsukas, tėtukas, bebriukas, segtukas, anūkas, liūtukas, pieštukas, klaustukas, peštukas, bijūnas, lepūnas, šešėlis, pasėlys.
- C. Skandālas, sandālas, vābalas, gābalas, sākalas, niēkalas, pātie-

- kalas, áugalas, reikalas, atėjūnas, slapūnas, karvūtė, karvėlis.
- D.** Ridikas, grāfikas, šālikas, kōmikas, pērsikas, plēšikas, krītikas, plēšrūnas, koldūnas, peletrūnas, perkūnas, sadūtė, vienūtė.
- 1. 4. 2.** *Kuriuos žodžius laikote motyvuotos reikšmės žodžiais (dariniais), kodėl? Kaip darybiškai vertinti kitus žodžius?*
- A.** Ieškinys, ieškodamas, šokėjas, šokantis, šokinėti, nueiti, eida-
vęs, sklaidyti,
skleidžiamas, siūtas, siūlė, išnešioti, nešulys, pasukti, sukioti,
gyvėdamas, pagyvėti.
- B.** Gerokas, gerėsnis, geriausias, apýgeris, apýjuodis, juōsvas, juo-
dinti, sėndamas, senėsnis, senývas, seniausias, bālinti, bālda-
mas, blogėti, blogiausias, blōginti, nēštas, šakotas.
- C.** Plėpalas, plepiausias, plepėti, rašyti, rāšalas, rašytas, judėti,
judrūs, jūdantis, skaitýdamas, skaitýtojas, skaitiklis, plikis, plīn-
kantis, apýplikis, áugalas, áugantis.
- D.** Gaūbtas, rāktas, láuktas, riktas, virdamas, vėrdamas, išvīręs,
láukdamas, láukiamas, suláuktas, išprašýtas, prāšomas, ištīr-
tas, tīriamas, tīrdamas, nūpirktas, pirkinys.
- 1. 4. 3.** *Išrinkite iš teksto darinius (rašykite pradines formas). Para-
šykite jų pamatinius žodžius.*
- A.** Bet galbūt mėnesėta bus ši naktis, vėlyvojo rudens mėnesiena,
kaip tinka jai ne pasmurę, svetimi laukai, o išpurenti, sausi
arimai, sausos bulvienos, nuraškyti sodai, tvarkingai sudėti pa-
dargai, galulaukės obelis; mėnesiena, slėpinga rudens mėne-
siena, viską sugerianti, glusčiojanti prie arimų ir kuždanti: ra-
mybė jums, ramybė jums, laukų darbai, ramybė ir tau, gimta-
sis slenksti, gal bus tokia mėnesiena, kad nesuprasi, koks da-
bar metas – ruduo ar pavasaris, – seserų drobių rietimais vy-
niojasi, nusidriekia keliai, čia išvaikščioti visi takai, visi darbai
nudirbti, visi jo broliai ir seserys, visi kaimynai tebegyvena
<...> (B. Radz.)
- B.** Ateis naktis, nuo horizonto iki horizonto plintanti, juoda akli-
na tamsa visa uždengs: paribio akmenį, skardžio alksnynus,
gilią upelės vagą, sugers savin bažnyčios bokštą, išsimėčiusias
laukuose trobas, visus plyšius užkamšys, užglaiстыs, privarys

pleištu, kad nebeprasibrautų šviesa, ir toje aklinoje tamsoje tu vienas savo šiaudiniame guolyje, tarsi gyvas būtum palaidotas, nè menkiausiu krustelėjimu ar atsidūsėjimu stengiašis neišsi-duoti.(B. Radz.)

1. 4. 4. *Kokiais žodžiais pamatuojami šie vediniai? Jei nežinote kurių nors vedinių leksinės reikšmės, susiraskite juos „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“.*
- A. Atstūmas, žvarbūmas, eĩsmas, tãpsmas, skalsà, lomà, atkaltẽ, vãžis, žĩlis.
 - B. Laidūmas, švankūmas, pėrversmas, paliãubos, išgama, paplótis, atgarsis, pūslẽ, žũklẽ, bėris.
 - C. Drikūmas, sinkūmas, patikrà, delčià, bãsas, užgaidas, šĩrmis, mintis, patakẽ.
 - D. Šoklūmas, limlūmas, patalkỹs, lėkštẽ, striukė, saĩtis, raũdis, žiežula, pragulà, pỹgis.
1. 4. 5. *Kokiais žodžiais motyvuoti šie kalbotyros terminai? Kas juos pradėjo vartoti?*
- Bãsis, raĩdė, sakinỹs, tarmẽ, priėgaidė, priėsdėlis, priėsaga, prókalbė, žodỹnas, liĩksnis.
1. 4. 6. *Tarp poromis surašytų žodžių raskite tokius, kurių darybiškai sieti negalima. Įrodykite, kurie žodžiai susiję darybiniu ryšiu. Kurie žodžiai tik etimologiškai sietini?*
- A. Siurbėlẽ – siurbti, siurbėlẽ – siurblys, skruzdėlẽ – skruzdė, silkius – silkė, lakštingala – gãlas, pilvas – pilti, viėšpats – pãts, zirzėlẽ – zirzti, fonėtikas– fonėtika, kurtinỹs – kuĩsti, plĩkis – plĩkas, pelenai – pelẽ, pilnis – pilnas, atbulas – bulis (pasturgalis), lašiniai – lašėti, vagilis – vagis.
 - B. Širdėlė – širdis, šnypštėlẽ – šnỹpšti, rezginėlė (etnogr. term.) – rėzginė, čiobrėlis – čiõbras, sesėlė – sesuõ, laštėlė – laštà, kirmėlẽ – kirmis, kirmėlẽ – kirmėlius, fizikas – fizika, patarmẽ – tarmẽ, stiprũs – stĩpti, gýsla – gýti, blõgis – blõgas, vaĩkas – vaĩkỹti, vaĩkas – veĩkti, atskalà – atskėlti.

II. MORFEMINIS SKAIDUMAS IR ŽODŽIŲ DARYBA

2. 1. Sąvokos: *morfema, morfas, alomorfas, tuščiasis morfas (struk-
tūrinė morfema), priešdėlis, priesaga, galūnė, sangražos afiksas
(sangražos morfema); darinio dvinarumas (dichotomija), dari-
nio struktūros sandai – darybos pamatas ir darybos formantas,
sudėtinis darybos formantas, darybos afiksas, vedinys, darybos
žingsnis (darybos pakopa), darybos grandinė, darybos lizdas (da-
rinių šeima, paradigma).*

2. 2. Kontroliniai klausimai

- A. Žodžių darybos analizės principas.
- B. Morfeminės ir žodžių darybos analizės vienetai.
- C. Kuo morfeminė analizė skiriasi nuo žodžių darybos analizės?
- D. Darybos formanto supratimas.

2. 3. Literatūra

Akelaitienė G. Žodžių darybos analizė // Gimtasis žodis. 1995. Nr. 7–8. P. 9–11.

Barauskaitė D. Darybinė žodžių analizė. Šiauliai, 1985. P. 4–9.
Keinys St. Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba. Šiauliai, 1999. P. 29–32.

Lietuvių kalbos enciklopedija / Parengė K. Morkūnas. Vilnius, 1999. P. 138–140, 145, 458.

Paulauskienė A. Lietuvių kalbos morfologija. Vilnius, 1994. P. 46–50.

Urbutis V. Žodžių darybos teorija. Vilnius, 1978. P. 140–142.

2. 4. Praktinės užduotys

2. 4. 1. Šiuos žodžius suskaidykite morfemomis, įrodykite, kad jos pasikartoja kituose žodžiuose. Įrodykite, kad šie žodžiai yra kelių darybos pakopų dariniai (laikydamiės dichotomijos principo, parodykite šių žodžių darybinę struktūrą).

Pavyzdys: *išsinešioti; išsinešioti* ← *išnešioti* + *-si-*

↑
nešioti + *iš-*
↑
nešti + *-(i)oti*

- A. Moksleiviškas, pagalvojimas, išsišakoti, atsimainyti, pasipukavimas, pamokslininkas, dykaduoniauti, paplotėlis, prasigyvenimas.
- B. Nuolaidumas, sutarimas, pasišnekėjimas, pasiuntinukas, pravaikštininkas, pasityčioti, saldžialiežuvauti, supasauliėtinimas.
- C. Kerštautojas, prasimanytojas, jaunatviškumas, žemdirbystė, juodvarniukas, išpjaustinėti, apginkluoti, sudvibalsėjimas.
- D. Mankštintis, pasitikėjimas, įpėdinystė, užvalkaliukas, pavasarėti, apsukruolis, veidmainiauti, nusikalstamumas, suprieveiksmėjimas.
2. 4. 2. *Suraskite „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ visus vedinius, kurie su šiais žodžiais sudaro darybos opoziciją. Suskaidykite juos dichotomiškai (pvz.: duslus← dusti + -ūs).*
- A. Bailūs, dulkės, darbas, léisti.
- B. Dūžti, dūrpės, gražūs, rašyti.
- C. Gróbtį, gudrūs, griūti, pāsaka.
- D. Plūnksna, mirtis, leñkti, létas.
2. 4. 3. *Vieno darybos lizdo (bendrašaknius) žodžius surašykite darybos opozicijomis.*
- A. Dūsas, duslūs, dūsauti, dusnūs, dūseną, atsidūsėti, duslėti, dūsinti, dūslinti, duslintūvas, dusnà, dūstelėti, dusulys, dusulinėgas, dūsti, atsidūsti.
- B. Mókyti, mokėti, mokyklà, mokỹklinis, mokinỹs, mókiniškas, mókytojas, mokytojáuti, mokōvas, mókslas, pamókslas, pamókyti, mókslininkas, móksliškas, mokslūs.
- C. Méilė, meilūs, meilūmas, meiliakalbis, meilingas, míelas, mylėti, mylėtojas.
- D. Láužti, lūžūs, lūženos, lūžėti, lūžinėti, lūžti, lūžis, lūžtvė, laužtūvas, láužyti, laužinỹs.
2. 4. 4. *Kas šių vedinių darybos pamatas? Parašykite darinių struktūros schemas.*
- A. Akmeningas, píemeniškas, krutėjimas, tyrimas, važiāvimas, verdėnė, išdavikas, siuvėjas, siuntėjas, tylėjimas.
- B. Tekėjimas, dedėklė, mėnesiena, seserėnas, ėjimas, siuntinỹs, gynyba, švietimas, skuñdas, džiuvėšiai.
- C. Maudulys, supūvėlis, liejinỹs, skenduolis, pardavėjas, vedinỹs,

skundėiva, ličkana, išspaudos, piemenėlis.

- D. Āpavas, āudeklas, ūžmovas, snaudālius, rijimas, gavėjas, griuvė-
siai, galvėjimas, planāvimas, šūniškas.
2. 4. 5. *Remdamiesi „Dabartinės lietuvių kalbos žodynu“, parašykite šių žodžių giminiškus žodžius ir nubraižykite jų darybinių ryšių schemą (žr. Keinys, 1999, 16) .*
- A. Káilis, kárštas.
B. Miėstas, pīlkas.
C. Dūrti, dailūs.
D. Pīrkti, žaislas.

III. DARYBINĖ (DERIVACINĖ) REIKŠMĖ

3. 1. *Sąvokos: leksinė reikšmė, semantinis pamatavimas, individualioji darybinė reikšmė, kategorinė darybinė reikšmė, darybos formanto funkcija, transformacijos metodas.*
3. 2. **Kontroliniai klausimai**
- A. Leksinės ir darybinės reikšmės skirtumas.
B. Darybinės reikšmės formulavimo metodas.
C. Darybinės ir leksinės reikšmės apimtis.
D. Pamatinio žodžio daugiareikšmiškumas ir darinio semantinė struktūra.
3. 3. **Literatūra**
- Keinys St.* Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba. Šiauliai, 1999. P. 20–22.
Lietuvių kalbos enciklopedija / Parengė K. Morkūnas. Vilnius, 1999. P. 147.
Paulauskienė A. Lietuvių kalbos morfologija. Vilnius, 1994. P. 51–52.
Urbutis V. Žodžių darybos teorija. Vilnius, 1978. P. 144–156.
3. 4. **Praktinės užduotys**
3. 4. 1. *Pagal nurodytas darybines reikšmes pasakykite vedinių. Pasitikrinkite „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“, ar visus tokios darybos motyvacijos vedinius pasakėte. Parašykite jų darybos schemas.*

- A. „Miela mama“, „maža upė“, „veiksmas, kai virpama“, „veiksmas, kai ginama“, „tas, kas barška“, „tas, kas klajoja“, „tas, kas veda“, „tas, kas su kopūstais“, „tas, kas raudonas“, „tai, kas marga“; „daryti ilgą (ilgesnį)“, „darytis ilgam (ilgesniam)“, „vis segti“, „daryti, kad juoktųsi“, „virsti anglimi“, „darytis įvairiam“, „atsirasti putoms“, „dažnai, nesmarkiai sirgti“, „dengti auksu“; „toks, kuris daug valgo“, „toks, kuris nusibosta“, „toks, kuris patraukia“, „toks, kuris iš akmens“, „tokia, kurioje daug akmenų“, „toks, kuris turi daug sulčių“, „toks, kuris išteptas medumi“, „nelabai senas“, „šiek tiek mažas“, „labai geras“.
- B. „Menkas krūmas“, „mielas tėtis“, „veiksmas, kai verkiama“, „veiksmas, kai laukiama“, „tai, kas gaunama piešiant“, „tas, kas pina“, „tas, kas skamba“, „tas, kas kala“, „tai, kas balta“, „tas, kas gudrus“; „daryti baltą (baltesnį)“, „darytis baltam (baltesniam)“, „daryti, kad gytų“, „virsti medžiu“, „daryti, kad pyktų“, „darytis geram (geresniam)“, „atsirasti rasai“, „jausti nerimą“, „būti rudam“, „vis semti“; „toks, kuris iš medžio“, „toks, kuris skirtas vakarui“, „toks, kuris skirtas kelionei“, „toks, kuris išsitepęs tepalu“, „turintis medaus“, „nelabai anksčius“, „nelabai didelis“, „labai mažas“, „toks, kuris daug kalba“, „toks, kuris gerai jaučia“.
- C. „Tas, kas nuolat rūpinasi daržu“, „tas, kas auga darže“, „tas, kas dygsta“, „tas, kas ryja“, „tas, kas nenurimsta“, „būseną, kai neramu“, „veiksmas, kai teka“, „veiksmas, kai dirba“, „būseną, kai bijoma“, „tai, kas žalia“, „palikti pėdas“, „rinkti uogas“, „būti draugu“, „atlikti vedėjo pareigas“, „atsirasti rūdims“, „daryti, kad tirptų“, „darytis pilkam (pilkesniam)“, „naudoti irklus“, „būti juodam“, „jausti karštį“, „toks, kuris greitai tepasi“, „toks, kuris daug valgo“, „toks, kuris būna kambaryje“, „toks, kuris skirtas darbui“, „toks, kuris daug dirba“, „toks, ant kurio yra pieno“, „toks, kuris skirtas vaikui“, „toks, kuris labai plonas“, „toks, kuris su spygliais“, „toks, kuris turi proto“.
- D. „Tai, kas pirкта“, „tas, kas turi daug išminties“, „priemonė tirtinti“, „vieta žvakei“, „girininko prižiūrima vieta“, „karaliaus valdoma vieta“, „briedžio patelė“, „žmonių visuma“, „balsių

visuma“, „šventė, kai įsikuriama“, „vis septyni“, „daryti, kad augtu“, „būti plėšiku“, „rinkti žoles“, „atsirasti garui“, „kartą trumpai mérkti“, „kartojant sakyti“, „groti kanklėmis“, „nesmarkiai lašėti“, „ne kartą traukti“, „toks, kuris pavydi“, „toks, kuris arti“, „toks, kuris su šakomis“, „toks, kuris turi daug turto“, „toks, kuris linkęs šnekėti“, „ne visai juodas“, „labai didelė“, „tokia, kuri panaši į agurką“, „toks, kuris su plunksnomis“, „nelabai aukšta“.

3. 4. 2. *Nustatykite šių žodžių darybos motyvą. Palyginkite jų leksinę ir darybinę reikšmes (remkitės „Dabartinės lietuvių kalbos žodynu“). Raskite vedinius, kurių darybinė reikšmė vienoda.*

- A.** Margūtis, marguolė, márginimas, margėnis, márgintojas, márgis, margūtė, marguoti, márginti; lipšnūs, lipnūs, lipdūkas, lipdinys, lipdýba, lipčius, lipdýtojas, lipšnėti, lipinti, lipdyti.
- B.** Spaūdas, spaudyklà, spaudinys, spaustukai, spaustuvė, spaustuvininkas; spaudinėti, spaudyti; semtūvas, semtuvė, sámtis; sámstyti, sámšioti, samstinėti.
- C.** Drožtūkas, drožýba, drožiklis, drožinėti, drožinys, drožlė, drožtūvas, drožtinis, drožėjas; leidýba, leidyklà, leidinys, leistiiniai, leistūvas, laidà, laidūs, laidininkas, leidinėti.
- D.** Braižýba, braižyklà, braižiklis, braižiklinė, braižyti, brėžinys, brėžtūvas, brėžiklis, braižytojas; lañkas, lankstinys, lañkininkas, lankstūs, lañkostas, lañktis, lankstinėti, lankuoti, lankstyti, lañkiškas.

3. 4. 3. *Suraskite atvejus, kur darybos reikšmė nusakoma netinkamai, nesilaikant transformacijos metodo. Kaip ji turėtų būti nusakyta? (Jei abejojate dėl kurių nors žodžių leksinės reikšmės, pasitikslinkite žodyne.)*

- A.** Mestūvai – „staklių dalis“;
- āpavas – „tai, kuo apaunama“;
- apklōtas – „tai, kuo apklojama“;
- žibūtės – „tai, kas žiba“;
- prīeplauka – „vieta, kur stovi laivai“;
- pieštūkas – „priemonė piešti“;
- skaldà – „smulkūs akmenys“.

- B.** Mazgõtė – „priemonė mazgoti“;
išspaudos – „tai, kas gaunama išspaudus“;
samãnės – „bitės, kurios gyvena lizduose“;
lėktùvas – „transporto priemonė“;
prãkuras – „priemonė prakurti“;
rỹškalas – „skystis naudojamas darant nuotraukas“;
ãpdangalas – „priemonė apdengti“.
- C.** Sãskrydis – „veiksmas, kai suskrendama“;
veržlė – „priemonė veržti“;
pãbėgiai – „skersiniai dedami po geležinkelio bėgiais“;
vilkiškas – „tas, kas velka“;
brydė – „per javus ar pievą likusi šliužė“.
- 3. 4. 4.** *Parašykite darybos opozicijas; pasakykite šių vedinių darybines reikšmes; kokiam kontekste jie gali būti vartojami.*
- A.** Iškamša, sagà, taupỹklė, drõžlės, skanėštas, raudonėlis, kelmūtis, zyzlỹs, tremtinỹs, kėltas, ganyklà, ožkiena; talpùs, dëmėtas, erėliška, stiklinė, gėrinti, griežtėti, irkluoti, uogauti.
- B.** Švilpukas, bulviena, iškasenos, šakõtis, laistytùvas, rodỹklė, pataikáutojas, neregỹs, neúžauga, riekė, gelmė; nuolaidùs, pirštúotas, lipnùs, prãgariškas; gerėti, brũkšniúoti, kankliúoti, sãldinti.
- C.** Pjùvenos, liėkana, grãžtas, siurbėlė, turėklai, čiauškalas, melãgis, virtiniai, stiklainis, virtùvė, žyduõlis; išlaidùs, raštúota, gyslótas, lakùs; vienodėti, rúgštinti, anglėti, tũjinti.
- D.** Tirštimai, plėšrũnas, piėnė, laidỹnė, drebũčiai, putėšiai, kvyklỹs, dėklas, dejuõklis, žiežula, žiedyklà; kvapnùs, akiniúotas, našùs, nuolankùs; lakúoti, druskúoti, žaliúoti, skáinioti.
- 3. 4. 5.** *Palyginkite šių žodžių darybinę ir leksinę reikšmes (remkitės „Dabartinės lietuvių kalbos žodynu“).*
- A.** Láiškininkas, viėšbutis, sráigė, pieštukas, siúlas, mókytojas, pilvõčius, bėgimas, peiliùkas, bríedė.
- B.** Plaktukas, rañkšluostis, margùtis, lėktùvas, turtuõlis, siuvėjas, dalgiãkotis, mokytojauti, pláukiojimas, studentijà.

- C. Ādata, vėidrodis, mazgōtė, siuvėja, rėksnys, apysenis, mamytė, skalbimas, pōdukra, grybāuti.
- D. Kāltas, teptūkas, virdulys, ūnūgrybis, pāsakotojas, piešimas, lizdėlis, dėžūtė, žalsvas, patėvis.

IV. DARYBOS BŪDAI

- 4. 1. **Sąvokos:** *priešdėlinė daryba (prefiksacija), priesaginė daryba (sufiksacija), galūninė daryba (fleksinė derivacija, paradigma-cija), sudūrimas (kompozicija), sangrāžinė daryba (refleksyvacija), mišrusis darybos būdas, atgalinė (retrogradinė) daryba.*
- 4. 2. **Kontroliniai klausimai**
 - A. Kokiais būdais padaroma daugiausia lietuvių kalbos žodžių? Kuo skiriasi šiuo atžvilgiu skirtingų gramatinių klasių žodžių daryba?
 - B. Derivacijos ir kompozicijos supratimas.
 - C. Skirtingas galūnių vedinių interpretavimas kalbotyroje.
 - D. Kokie darybos būdai lietuvių kalboje menkai realizuoti? Palyginkite skirtingas kalbas darybos būdų vaidmens požiūriu.
- 4. 3. **Literatūra**
 - Keinys St.* Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba. Šiauliai, 1999. P. 22–23.
 - Lietuvių kalbos enciklopedija / Parengė K. Morkūnas. Vilnius, 1999. P. 140.
 - Paulauskienė A.* Lietuvių kalbos morfologija. Vilnius, 1994. P. 64–65.
 - Urbutis V.* Žodžių darybos teorija. Vilnius, 1978. P. 283–288, 290–294.
- 4. 4. **Praktinės užduotys**
 - 4. 4. 1 . *Remdamiesi nurodytais įvairių gramatinių klasių žodžiais, užpildykite lentelę.*

Pamatinis žodis			Darinys			
	Daiktavardis	Būdvardis	Veiksmazodis	Prieveiksmis	Skaitvardis	Įvardis
Daiktavardis <i>āsilas</i> → <i>ruduō</i> <i>šalš</i>	asiliùkas asilénas āsilé	āsilīškas	asiléti	asilŷn	–	–
Būdvardis <i>āukštas</i> <i>júodas</i> <i>gēras</i>						
Veiksmazodis <i>skambéti</i> <i>eiti</i> <i>jaūsti</i>						
Prieveiksmis <i>daūg</i> <i>artī</i> <i>čionai</i>						
Skaitvardis <i>vėnas</i> <i>dvejī</i> <i>dėšimt</i>						
Įvardis <i>tū</i> <i>niēkas</i> <i>jūš</i>						

Atsakykite į šiuos klausimus: 1. Kurio darybos būdo išgalės yra plačiausios (siauriausios)? 2. Kokio darybos būdo išgalėmis labiausiai naudojamos atskirų gramatinių klasių žodžių daryboje? 3. Kokių savarankiškų kalbos dalių daryba labai ribota? 4. 4. 2. Testas: raskite tinkamą atsakymą, kuriuo iš nurodytų žodžių darybiškai pamatuojami vadiniai.

<p>A. 1) sąvarža ← varža
 2) sąvarža ← suvežti
 3) sąvarža ← vežti</p> <p>C. 1) pókalbis ← kalbà
 2) pókalbis ← kalbėti
 3) pókalbis ← pakalbėti</p> <p>E. 1) prākuras ← kùras
 2) prākuras ← prakùrti
 3) prākuras ← kùrti</p> <p>G. 1) sąnarỹs ← narỹs
 2) sąnarỹs ← sunérsti
 3) sąnarỹs ← sunérimas</p> <p>I. 1) sąsaja ← saítas
 2) sąsaja ← siėti
 3) sąsaja ← susiėti</p> | <p>B.1) sąskrydis ← skrỹdis
 2) sąskrydis ← skrìdo
 3) sąskrydis ← suskrìsti</p> <p>D.1) praskiēpas ← praskiēpti
 2) praskiēpas ← skiēpyti
 3) praskiēpas ← skiēpas</p> <p>F. 1) sąsiuvinis ← susiúti
 2) sąsiuvinis ← siuvinỹs
 3) sąsiuvinis ← siútas</p> <p>H. 1) sąmokslas ← mókslas
 2) sąmokslas ← susimókyti
 3) sąmokslas ← sąmoksláuti</p> <p>J. 1) priēdermė ← dermė
 2) priēdermė ← pridėrinti
 3) priēdermė ← priderėti</p> |
|---|--|

Patikra

- A. 1.** Atsakymas netinkamas. Šie žodžiai darybiškai nėra susiję. Jie abu yra galūnės *-a* vediniai iš skirtingų veiksmažodžių.
- A. 2.** Taip, žodis *sąvarža* pamatuojamas artimiausios morfeminės struktūros veiksmažodžiu *suvežti*. Jis yra veiksmo pavadinimas arba reiškia priemonę suvežti. Priešdėlio raiškos skirtumas (*su-* → *są-*) – dėsninga kaita, būdinga galūnių vediniams.
- A. 3.** Jūs nesilaikote darybos analizės metodo – pamatiniu žodžiu laikytinas semantiškai ir formaliai artimiausias žodis.
- B. 1** Žodis *sąskrydis* semantiškai susijęs su žodžiu *skrydis*, bet juo negali būti pamatuojamas. Vien formalaus ryšio nepakanka, kad kalbėtume apie darybos opoziciją.
- B. 2.** Šie žodžiai nesudaro darybos opozicijos. Žodžiui *sąskrydis* yra kalboje artimesnės morfeminės struktūros veiksmažodis (žr. 3).
- B. 3.** Taip, *sąskrydis* darybiškai sietinas su veiksmažodžiu *suskristi*. Jo darybos motyvacija – „veiksmas, kai suskrendama“. Jis remiasi būtojo kartinio laiko kamieniu *suskrid-*; darybos formantas – galūnė *-is*, kuriai prisijungus, pasikeičia priešdėlio *su-* raiška.

- C. 1. Žodis *pokalbis* negali būti semantiškai pamatuojamas žodžiu *kalba*. Jie abu yra skirtingų galūnių vediniai iš veiksmažodžių.
- C. 2. Žodis *kalbėti* semantiškai yra artimas žodžiui *pokalbis*, bet kalboje yra kitas žodis, kurio ir morfeminė struktūra yra artimesnė (žr. 3).
- C. 3. Taip, *pokalbis* sudaro darybos opoziciją su veiksmažodžiu *pakalbėti*. Šis vedinys yra veiksmo pavadinimas. Priešdėlis *pa-*, kaip paprastai būna galūnės – *is* vediniuose, pakitęs į *po-*.
- D. 1. Atsakymas tinkamas. Žodis *praskiepas* reiškia drabužio susegamą praskyrimą ar šiaip tarpą. Jis darybiškai sietinas su priešdėliniu veiksmažodžiu *praskiepti* ir laikytinas galūnės –*as* vediniu.
- D. 2. Žodis *skiepyti* negali būti laikomas pamatiniu žodžiu dėl didelio semantikos (žr. DLKŽ jo reikšmes) ir raiškos skirtumo; jis pats yra vedinys iš daiktavardžio *skiepai*.
- D. 3. Šie giminiški daiktavardžiai nesudaro darybos opozicijos: *skiepas* darybiškai remiasi veiksmažodžiu *skiepti* („skėsti“).
- E. 1. Šie žodžiai nesudaro darybos opozicijos, nes negali būti vienas kitu pamatuojami semantiniu atžvilgiu. Jie tik turi tą pačią šaknį.
- E. 2. Taip, *prakuras* semantiškai pamatuojamas veiksmažodžiu *prakurti*, jo darybos motyvacija – „tai, kuo prakuriam“ (leksinė reikšmė – „skalelės, skiedros ugniai užkurt“), darybos formantas – galūnė –*as*.
- E. 3. Šie žodžiai nesudaro darybos opozicijos. Ieškokite žodžiui *prakuras* artimesnės morfeminės struktūros žodžio (žr. 2).
- F. 1. Taip, *sąsiuvinis* ir semantiškai, ir formaliai pamatuojamas veiksmažodžiu *susiūti*. Vedinio darybos motyvacija – „tas, kas susiūta“, jis remiasi būtojo kartinio laiko kamienu *susiuv-*, kurio priešdėlis *su-*, prisijungus formantui –*inis*, yra pakitęs į *sq-*.
- F. 2. Tai žodžiai, turintys tą pačią šaknį, bet vienas kitu semantiškai nepamatuojami. Priešdėlis *sq-* nėra žodžio *sąsiuvinis* darybos formantas.
- F. 3. Dalyvis *siūtas* nėra pats artimiausias žodis nei formaliai, nei semantiškai. Galvokite, koks priešdėlinis veiksmažodis yra semantiškai artimiausias šiam žodžiui (žr. 1).

- G. 1.** Žodis *narys* negali būti laikomas pamatiniu žodžiu, nes jo reikšmė nesiremia žodžio *sqnarys* reikšmė.
- G. 2.** Žodis *sqnarys* darybiškai sietinas su veiksmožodžiu *sunerti*, jo darybos motyvacija „tai, kas sunerta“. Veiksmožodžio priešdėlis *su-* galūnių vediniuose visada pakinta į *sq-*.
- G. 3.** Šie žodžiai yra labai artimos leksinės reikšmės, todėl tarp jų negalima išžiūrėti semantinio pamatavimo santykio. Žodis *sqnarys* negali būti ir formaliai pamatuojamas priesagą *-im-* turinčiu daiktavardžiu *sunėrimas*. Jie abu yra skirtingos darybos vediniai iš to paties veiksmožodžio (žr. 2).
- H. 1.** *Sqmokslas* ir *mokslas* – tos pačios šaknies, bet skirtingos semantikos daiktavardžiai. Ne priešdėlis *sq-* yra žodžio *sqmokslas* darybos priemonė (beje, su šiuo priešdėliu apskritai tėra sudarytas vos vienas kitas žodis), taigi žodžiai *sqmokslas* ir *mokslas* nesusiję darybiniu ryšiu.
- H. 2.** Taip, šis daiktavardis darybiškai remiasi priešdėliniu veiksmožodžiu *susimokyti*. Pamatinio veiksmožodžio kamiene esantis sangražos afiksas dažnai neįeina į tam tikrų priesagų vedinių struktūrą, o priešdėlis *su-* dėsninai pakinta į *sq-*.
- H. 3.** Priešingai – veiksmožodis *sqmoksauti* darybiškai remiasi daiktavardžiu *sqmokslas*, o jo darybos formantas *-auti* (plg. *posėdžiauti, poilsiauti*).
- I. 1.** Šie žodžiai turi tą pačią šaknį, bet yra skirtingos darybos vediniai iš skirtingų veiksmožodžių – pirmasis iš priešdėlinio, antrasis – iš paprastojo žodžio.
- I. 2.** Veiksmožodis *sieti* nėra artimiausias morfeminės struktūros atžvilgiu. Ieškokite artimesnės struktūros veiksmožodžio (žr. 3).
- I. 3.** Taip, *sqšaja* yra galūnės *-a* vedinys iš veiksmožodžio *susieti*. Jis remiasi esamojo laiko kamienu *susiej-*. Priešdėlis *su-* dėsninai pakinta į *sq-* galūnių vediniuose.
- J. 1.** Šie žodžiai nesudaro darybos opozicijos. Nors jie yra giminiški, bet tarp jų nėra tiesioginio semantinio ryšio (pamatavimo). Žodis *priedermė* nėra priešdėlinės darybos žodis.
- J. 2.** Veiksmo pavadinimo *priedermė* ir veiksmožodžio *priderinti* semantika gerokai skiriasi, todėl pastarasis negali būti laikomas pamatiniu žodžiu. Šiuo žodžiu darybiškai remiasi kitas daikta-

vardis, būtent *priderinimas*.

- J. 3.** Taip, šie žodžiai sudaro darybos opoziciją. Daiktavardis *priedermė* yra priesaginės darybos ir reiškia „prievołę, pareigą“ (darybinė reikšmė „tai, kas pridera“). Priešdėlis *pri-* priebalsinių priesagų vediniuose dėsningai pakinta į *prie-*.
- 4. 4. 3.** *Tarp žemiau pateiktų galūnių vedinių yra įsimaišiusių kitokios darybos žodžių. Įrodykite, kodėl vieni dariniai laikytini galūnių vediniais, o kiti – ne (turėkite galvoje, kad pamatinio kamieno raiška gali būti pakitusi).*
- A.** Įšraiška, sąšauka, nuovoka, sántuoka, ištrauka, prieplauka, niėktauška, pakalà, nėtvarka, sėkla, vėpla, išgama, pragulà, iš-eiga.
- B.** Sùeiga, priėlipas, mókslas, gaũbtas, prakalbà, àpkasas, pýlimas, pėrkrova, pāgyros, nuošliauža, prāmonė, sāmokslas, pódukra, nedárbas, júosta.
- C.** Pýktis, netektis, pósūkis, pógražis, pókaris, pólaidis, plìkis, paplótis, pražūtis, rimitis, núotykis, núosmukis, prapultis, ne-viltis.
- D.** Pókalbis, júodis, pótamasis, pósakis, pragaištis, rėtis, daňgtis, rùdis, apýjuodis, mūšis, póstūmis, šũkis, šòkis, priėpirtis, stòtis.
- 4. 4. 4.** *Nustatykite darybos būdą ir pažymėkite „ + “ atitinkamoje lentelės grafoje (turėkite galvoje, kad, darant naujus žodžius, pamatinis kamienas kartais pakinta). Pavyzdžiui:*

Darybos būdas	Priešdėlinė daryba	Priesaginė daryba	Galūninė daryba	Sudūrimas	Mišrioji daryba
pósūkis ↑ pasukti + -is			+		

- A.** Apýrankė, apýgeris, apýtaka, núotaka, pāsaka, patarlė, prie-žodis, pelėkautai, džiaũgsmas, drožlė, pótvynis, prijuðstė, pā-žadas, pamókslininkas, póminškštis, žemdirbỹstė, eglīšakė,

- saulélydis, žūtis, sándelis.
- B.** Sándūra, sándēris, sámbalsis, sályga, priēigos, iñdēlis, indaujà, pósūnis, póstūmis, pódēlis, pókytis, pólinksnis, patarmē, šluota, šluočius, juodalksnynas, sūrslēgtis, žalmaḡgis.
- C.** Sándauga, sándēlininkas, pógilis, póelgis, pógrupis, iššūkis, póbūvis, poilsiaivietė, sántykis, riekė, pógrindis, priēlinksnis, pašluoštė, šliūžas, garbānius, sá mokslininkas, juodvarniūkas, paeiliui, skolinys, pūslė.
- D.** Ištrauka, užpilas, padieniui, žemdirbys, žmogėdra, užsienis, uždarbis, išeiga, ištvermė, užtėkis, įlanka, sukilėlis, prākeiksmas, praeitis, pražangà, prókalbė, próskyna, priēsaga, tartis, užuolaida.
- 4. 4. 5.** *Iš duotų žodžių išrinkite vedinius; pažymėję darybos formantą, suskirstykite juos pagal darybos būdą.*
- A.** Akivaras, piktadarys, piktnaudžiauti, atkarpà, ateivis, iškamša, dagilis, iñdēlis, pósunkis, pólinkis, atvartas, atóveiksmis, atómazga, pėrgudrauti, išskylauti, apsukrūs, priēskonis, siūlas, kančia, piēnė, tarmė, pernykščias, iškiřptė, viřšplotis, šungrybis.
- B.** Nutrūktgalvis, atódrėkis, atpāsakoti, gudragalviauti, atsparūs, paslaugà, skōnis, riekė, skersmuo, padlaižys, santūrūs, žemdirbystė, greitis, drėgmė, siulė, delčia, póklasis, iškasenos, prótėvynė, ištvermė, žiniāsklaida, vaidmuo, āplankas, apgaulė, susitarimas, nuolankūmas.
- C.** Apžvalgà, āmatas, dviratis, tuščiažodžiauti, grōžis, gyvėnti, rėtis, sūkcūs, drąsà, sesutė, pūsseserė, dainuoti, priēgaidė, keřštas, patirtis, pāsaka, nūotaka, pagyrūnas, peřpetė, paplótis, žvilgsnis, apýgeris, melāgis, lankstinūkas, svōris.
- D.** Retakābis, išgastis, išlakūs, piemuo, pūsbėrnis, apýrankė, ištremtis, šūkis, pranašystė, vaḡgas, senberniauti, sályga, pópietė, pātalas, kūbilas, priēkurtis, gudrūtis, trečiōkas, žemėtvarkininkas, pūsbrolis, saulėgraža, pralaidūs, rėksnys, paplókščias.

V. DAIKTAVARDŽIŲ DARYBA

5. 1. Sąvokos: *darybos kategorija, darybos tipas, darybos tipo darumas, produktyvumas ir regularumas, potencinis darinys, netipiškas darinys, okazinis darinys, semantiniai ir formalūs potipiai, morfonologiniai reiškiniai (segmentinė ir prozodinė kaita, morfemų sankloda, pamatinio kamieno trumpėjimas), modifikacija, mutacija, transpozicija.*

5. 2. Kontroliniai klausimai

- A. Koks darybos sistemos vienetas laikomas darybos kategorija?
- B. Priesagų ir galūnių vedinių darybos kategorijos.
- C. Galimos priešdėlinių daiktavardžių darybinės reikšmės.
- D. Dūrinių klasifikacija. Dūrinių formanto supratimas.
- E. Darybos tipo supratimas. Kokiais kriterijais remiamasi, skirstant žodžius į darybos tipus?
- F. Produktyviausi daiktavardžių darybos tipai.
- G. Darybinių sinonimų supratimas.

5. 3. Literatūra

- Ambrazas S.* Daiktavardžių darybos raida. Vilnius. P. 8–11.
Dabartinės lietuvių kalbos gramatika / Red. V. Ambrazas. Vilnius, 1997. P. 86–166.
Drotvinas V. K. Donelaičio raštuose vartojami sudurtiniai žodžiai // *Literatūra ir kalba.* 1965. T. 6. P. 264–276.
Lietuvių kalbos enciklopedija / Parengė K. Morkūnas. Vilnius, 1999. P. 141–142, 148.
Keinys S. Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba. Šiauliai, 1999. P. 24–26, 36–74.
Paulauskienė A. Lietuvių kalbos morfologija. Vilnius, 1994. P. 64–96.
Urbutis V. Žodžių darybos teorija. Vilnius. P. 257–262, 266–270, 274–276, 279–283.
Vaškeliene J. Darybiniai sinonimai. Šiauliai, 2000. P. 13–26.

5. 4. Praktinės užduotys

5. 4. 1. *Parodykite šių vedinių dvinarę struktūrą, nustatykite darybos būdą.*

- A. Stotìs, sòtis, pūkuòtis, viltis, sutaptìs, saftis, priežodis, apim-

- tis, pótekstė, láisvė, kálvė, grįžtė, veřpstė, šluóštė, klóštė, šveñtė, geróvė, riekė, kankỹnė, kvailỹstė.
- B.** Pìlnatis, lapuóttis, slaptis, šáltis, apsuptis, kařtis, priemolis, išeitis, neláisvė, kreivė, gniũžtė, lėkštė, prijuóštė, apgáulė, patarlė, sakmė, gelmė, jaunátvė, dirbtùvė, trintuvė.
- C.** Tartis, priėglobstis, neviltis, atódrėkis, greitis, blógis, dũris, vagis, skỹstis, núovargis, grũstuvė, senóvė, prikỹštė, plókštė, drožlė, kaltė, póveržlė, pamiškė, beprotỹstė, pasóstė.
- D.** Paslaptis, kiřtis, netektis, mirtis, skỹstis, rimtis, póelgis, keptùvė, erdvė, pašluóštė, iškiřptė, atkaltė, mazgótė, vertė, dailė, dúoklė, siulė, ántveržlė, príevolė, príemonė.
- 5. 4. 2.** *Raskite tekste daiktavardžius darinius, suskaidykite juos dichotomiškai ir nustatykite darybos būdą, suformuluokite darybinę reikšmę.*
- A.** Linksmi ir sumaniai tvarkėsi ši karalystė – juk ten, kur nebijoma rėžti tiesą pačiam valdovui į akis, – ten teisybė vaikšto neužrištomis akimis, ir ten labiausiai vertinama drąsa ir protas... O jeigu kuris iš karaliaus patarėjų ar palaižūnų mėgindavo jam labiau už kitus įsiteikti ir susiglemžti kuo daugiau valdžios ir turto – toksai pats atsidurdavo soste ir gaudavo Didžiojo Bukagalvio vardą, nes garbės ir turtų troškimas ir yra vienas didžiausių kvailumo požymių. Taip, taip, taip, puikiai tvarkėsi ši karalystė; kiekvienas čia sakė tą, ką galvojo, niekas nesinešiojo užantyje akmens, ir šalyje beveik išnyko dviveidžiai.(V. Žil.)
- B.** Žydintis sodas, ir, vėjui pūstelėjus, žiedlapiai byra ant vestuvinio stalo, veliasi jaunamartei į plaukus, krinta į medaus lėkštutes. Netoliese bičių aviliai, pievos, upeliūkštis, parudavęs geležinkelio pylimas. Tai miesto pakraštys – jo gausmas čia beveik negirdimas. Tamsiaplaukis, išsišovusiais skruostikauliais muzikantas, stovėdamas prie tvoros, virkdo akordeoną, tačiau jo garsai retkarčiais tepasiekia užstalėje sėdinčių vestuvininkų ausis. Tik vieno kito mintis graudesnė melodija trumpam nukelia į priemiesčio laukus, kur ganosi ožkos, pūškuoja traukinukas, į giedrą dangų versdamas dūmų tumulus, ir sužadina prisiminimus – o jie dažniausiai būva skaudūs, geliantys – čia jų skaidrumas ir grožis... Dangus mėlynas, aukštas, aidus – po

juo ir traukinuko ūktelėjimas skardesnis, ir daina skambesnė, ir akordeono melodija sakytum ataidi iš dulkėtų kelių, ir žalių vakaronės šilų. (B. Radz.).

- C. Kai suguldavo naktigoniai ir baigdavo gesti laužas, aš eidavau arklių pažiūrėti, kad jie nesueitų rugiuos, vasarojun ar šienaujamon pievon. Tačiau ne tiek man rūpėdavo arkliai, kiek vasaros nakties burtai: žemės paslaptingi atodūsiai, miško šiurpus šnibždėjimas, laukų tylą, sudrumsčiama vien putpeliukių putpeliavimo, pievose griežlių čerkštimo ir nepaliaujamo lakštingalų koncerto Šeimyniškių valakuose. Vėsus nakties oras, prisunkęs pievų ir miškų kvapų, spinduliuojanti po kojų gaili rasa, pavienių medžių ir krūmų gūdūs atšėsėliai, besiganančių arklių dūluojantieji siluetai... Ir visa tai kaip užburta ar užkerėta. Tai tik žemėje, o kas danguje: danguje mirga tik mirga Mažasis sietynas ir visas dangus kaip sietynas: milijonai skaisčių ir blankių žvaigždžių spingčioja, mirkčioja, merdi, kiekviena sukasi apie savo ašį, kiekviena atlieka savo paskirtį ir, regis, nieko bendro neturi su mažąja sesute, tamsoje paskendusiu mūsų Žeme. (A. Vien).
- D. Balkšva saulėlydžio pašvaistė jau siekia į rytus. Grįžulo ratai gražulu žemyn – į vakarus. Pačiame spingsėjimo smagume viršuj girelės Jupiteris, ir regisi, kad jis plasnoja savo sparnais – spinduliais ir nori vis pakilti dar aukščiau ir pasiekti patį dangaus vidurį...<...>. Tuo tarpu, kai dienele brėkšta vis šviesiau ir šviesiau, vis labiau ir labiau kaista raudonuoja rytai, ir nepastebi, kaip viršum Jakūbavos beržyno kaip žvakė, deganti vėjyje, pamažėl mirkčiodama išsineria iš aušros speigo žvaigždė Aušrinė. Prieš ją nublanksta visos kitos žvaigždės, net ir pelėkas Jupiteris. Pirmutinis sveikina dangaus gražuolę dirvoje atbudęs ir ant grumstelio pasistojęs vieversys. Papoteriavęs jis nutyla, bet, išgirdęs girelėje gegutę, atbudusius kovus ir pamatęs grįžtantį iš naktinės medžioklės gandrą, pats kyla į dangų ir sveikina saulę močiutę ir žemę maitintojėlę. Net užkimusi ir neatsikvėpdama plėšia savo gerklę rugių lauke griežlė, ir lenktyniaudamos neužsileidžia viena kitai Šeimyniškių valakuose lakštingalos. (A. Vien.)

5. 4. 3. *Parašykite šių vedinių pamatinius žodžius, pažymėkite pamatinį kamieną ir nustatykite, kurių žodžių priešdėlis eina darybos formantu, o kurių – priklauso darybos pamatui. Jei kinta pamatinio kamieno raiška, nurodykite. Aptarkite segmentines ir prozodines morfonologines kaitas.*

Vediniai	Pamatinis žodis, pamatinis kamienas	Formantas	Darybos pamato pakitimai
apýkaita	apkeisti, àpkeitè	galūnė -a	àp- → apý-; keit- → kait-

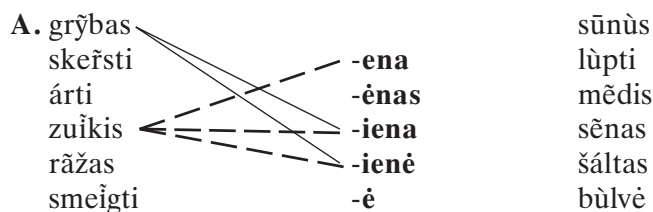
- A. Āpavas, apýrankè; príelinksnis, príeplauka, príelipas; atābra-
das, atóveiksmis, atóstogos, ātgarsis; núovoka, núokalnè; pa-
meistrýs, pāsaka, pógrindis, pókytis; užkulnis, užúojauta; ne-
malónè, netektis; įkalnè, įsiūtis; išvakarès, išvežimas; pértrau-
ka; pradalgè, prasimānymas, prókalbè, prórèža; sántaka, sám-
balsis, sájunga, sántarvè; aĩtsnukis; príేశkambaris.
- B. Apýsaka, apjuokà, apýkablè, ātliekos, atšakà, ātspyris; įnagis,
įplaukos, iĩkilas; neviltis, nėrimas, núogriuva, núojauta, núo-
šimtis; paklōdè, pakomisijýs, póilsis, pógrupis; pragulà, próse-
nelis, próvèža; pér laikymas, pér galè, pérkaklis; sámbūris, sà-
lyga, sámprata, sándara; aĩtpilas, aĩtpelnis; príేశakýs, príేశ-
nuodis.
- C. Āprašas, apibrèžimas, apýlanka, apýžiedis; ātgyvena, atlýgini-
mas, ātspalvis; išpažintis, išnaktos; įsaulis, įlanka; núobiros,
núomonè, nuramĩnimas; nègalè, negarbè, nepasèda; palaũkè,
póskyris; príebalsis, príemolis, príekaba, príemoka; pérèja, pér-
nuoma; pražūtis, próskyna; sándèlis, súokalbis; užrašas, užúo-
jauta, užantis; príేశistorè, príేశkalnè; aĩtakis, aĩtvožas.
- D. Apsākymas, apýnasris; atitikmuō, atjautà, atāsrovè; išpirka,
išpjova, iššūkis; iĩndèlis, įmoka; nedarnà, neláimè, nenúorama;
pèreiga, pérkaktis, pérklausa; praçitìs, pragarmè; príeglauda,
príeangis, príeklètis, príemaišos, príeigos; suvažiāvimas, sástin-
gis, sāmata, sámbūvis; užùtèkis, užúovèja, užkarda, užkampis;

aĩtgalis, aĩtauga; priešsparnis, priešaušris.

5. 4. 4. Nustatykite vedinių klasifikavimo kriterijų. Suformuluokite kategorinę darybinę reikšmę. Koks šių vedinių darybos būdas?

- A. 1) keĩštas, gaišatis, mĩklas, apgaulė, vakarėnė, išmonė;
2) skenduõlis, švytuõklė, pasiuntinỹs, vaĩgšas, melãgis, megztinis, neũzauga;
3) trũpmena, drõžlės, paklõdė, mėšlas, klõstė, brydė;
4) mazgõdė, vãnta, siũlas, ãdata, kópėcios, ryšỹs;
5) gimtinė, sãndėlis, paplũdimỹs, kãlvė, buveinė, mĩgis;
6) išleistũvės, įkurtũvės, atlankãi.
- B. 1) meĩgšė, vagilis, mergiõdė, ledókšnis;
2) sveikatã, sausrã, pãiniava, gývastis;
3) tinklaĩnė, atvirũkas, minkštĩmas, senĩena, smũlkmena;
4) svetainė, šventõvė, karalỹstė, tankumỹnas, alũdė, plỹnė;
5) kaĩklininkas, fėrmeris, silkius, žemaitỹbė, parlamentãras, puõdžius;
6) seserėnas, zuikenã, germanĩzmas;
7) žãsinas, brõlienė, dukterėnas, brĩedė;
8) pãtalynė, ãvalynė, šnaujã;
9) Jonĩnės, Žolĩnė.

5. 4. 5. Nustatykite šių formantų junglumą (parodykite skirtingos spalvos linijomis, prie kurių žodžių kamienų kiekvienas jų gali jungtis). Parašykite vedinius. Remdamiesi „Atgaliniu dabartinės lietuvių kalbos žodynu“ (sud. V. Žilinskienė), parašykite kuo daugiau vedinių su šiais formantais. Palyginkite vedinių darybos reikšmes.

B. žilas		sėgti
áugti	-ukas	sótus
šepetys	-tukas	kietas
júodas	-stis	reñti
tėtis	-is	sudėti
dėgti	-tis	smōgti
C. platùs	-tis	skambėti
márgas		kliúti
jáunas	-utis	sėnas
lýti		ateiti
pjáuti	-is	kálti
líkti	-vis	dúoti

5. 4. 6. Parašykite šių žodžių vedinius su nurodytu formantu. Apibūdinkite pamatinio kamieno kitimą. Kokioms darybos kategorijoms jie atstovauja? Pasamprotaukite apie formanto vienovę.

- A.** Papuōšti, báltinti, dažýti
čiauškéti, klýkti, plepėti
lėsti, gėrti, ėsti, virti + **-alas** → ?
riebùs, skýstas, gývas
- B.** Dañtys, rankà, sniegas
iškàsti, lùpti, pjáuti + **-ena** → ?
arklÿs, lokÿs, ožkà
- Slėpti, spáusti, virti + **-tuvė** → ?
kėpti, kùlti, trinti
- C.** Godùs, graudùs, kartùs
Dùsti, alpti, maūsti + **-ulyš** → ?
nėšti, rišti, krešėti, virti
- Brólis, gyvúnas, išėivis, rāštas + **-ija** → ?
viėšpats, ġirininkas, karālius

5. 4. 7. Paryškintus sakinių žodžius rašykite į lentelę; nustatykite, kokiam darinių skyriui (darybos kategorijai) jie priklauso ir atitinkamoje grafoje pažymėkite darybos formantą. Kokiu darybos būdu padaryti nagrinėti vediniai? (Atitinkamoje grafoje pažymėkite „+“.)

Išvestiniai daiktavardžiai (priesagu ir galūnių vediniai)	Veiksmažodžių vedinių darybos kategorijos			Vardažodžių vedinių darybos kategorijos								Darybos būdai	
	Veiksmų pavadinimai (veiksmažodžių abstraktai)	Veiksmo padarinio (rezultato) pavadinimai	Veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai	Įrankių pavadinimai	Vietų pavadinimai	Švenčių pavadinimai	Mazyminiai daiktavardžiai (deminutyvai)	Ypatybių pavadinimai (abstraktai)	Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai	Pavadinimai pagal kilmę bei priklausymą	Pavadinimai pagal lyties skirtumą	Kuopiniai pavadinimai	Priesaginė daryba

A. 1. Čia, prie ežero, jautiesi patekęs į tikrą gamtos **karalią**. (LKŽ). 2. **Gerumas, atlaidumas**, kito **supratimas** – štai kas, jo **manymu**, galėtų padėti kai kuriems žmonėms, štai jų **išsigelbėjimas** <...> (B. Radz.). 3. Šitaip kartais tūlą **eiliuotoja, mokslininką** naktį aplanko **sapnas**, kad jis <...> kažką nepaprastai reikšmingo sukūrė. (B. Radz.) 4. Man vaidenasi **zuikučiai**, bėgą per lanką **avinėliai**, garbiniuoti ir minkšti, geri **antukai** ir raibos **vištytės**. (A. Vencl.) 5. Tyliai jis pakelia **irklą**, tyliai nuleidžia, persisvėręs per **kraštelį** žiūri į **gelmę**, kur tavaruoja jo veido **atspindys** <...> (B. Radz.) 6. Kai **malūno užtvanką** nugriovė, upė nebenusenka. (B. Radz.) 7. Ereliis **laisvėn** ištiesė sparnus. (V. Myk. – Put. / LKŽ) 8. Greičiau negu **žaiabas** pasaulio **erčioje mintis** auksasparnė po **erdvę** lakioja. (J. Jan. / LKŽ). 9. **Brolienė** ne **sesutėlė**, **uošvė** ne **motinė**. (LKŽ) 10. Įdėk į **ėdžias** šieno avims, kad nesumintų (LKŽ) 11. Bitės negylė rankų nė veido, tik dūzgė avily ir pakilusios vėl greitai tūpė į šiltąją medaus ir vaško **karalystę**. (A. Vencl. / LKŽ) 12. **Pienės** rudos, ne per didelės, kai perlauži, tai pienas bėga. (LKŽ) 13. Pasikinkęs jauną vėją, vėtrą šaunią apkabinęs, leidžiuos per padangių **plynes**. (K. Bink.) 14. Ot, koks **plepalas**, tuoj ir pasakė. (LKŽ) 15. Kad apėmė **snaudą**, net

saldu. (LKŽ) 16. Ralio, **širme**, ralio, **marge**, ralio, plačiarage. (LKŽ) 17. Tu, **perėjūne**, drįsti mums grasinti mūsų tėvų žemėje. (V. Krėv. / LKŽ) 18. Kristupas pabandė įplaukti į tą **srovę**, tegu neša pro tuos **ievynus**, **versmių** paunksmes, tačiau atgalinė srovė pasigavo **valtele**. (B. Radz.) 19. Kitas mito variantas sako: nimfa buvusi nubausta Dzeuso žmonos Heros už **plepumą** ir **gražbylostę** <...>. (B. Radz.) 20. Čia slypėjo milžiniška energija, sukelianti **griūtis**, nešanti tikrą **pragaištį**, **neviltį**, **gėlą**, **neapykantą**, **skausmą** ar **meilę** <...>. (B. Radz.) 21. Mėgdavo jis klausytis ir pakrūmėse aidu atsikartojančio **kultuvės taukšėjimo**. (B. Radz.) 22. Toks **krapštas**, kad nė minutės nenusėdi be darbo. (LKŽ) 23. Pirma toks malonus, šnekus – **niurzga** virto. (LKŽ) 24. Bepigu kiaulei: nei burnos prausti, nei kojų auti, nei šaukštu valgyti, tik **migy** kriuksėti. (LKŽ) 25. Laižos kaip **lapinas** į žąsį. (LKŽ) 26. Klausyk tu to **murmeklio**. (LKŽ) 27. Vai jūs, **laivininkai**, kaip tikri **broleliai**, perkelkite mane per jūros **mareles**. (LKŽ) 28. Laidų **laivynai** ėmė plaukti **vandenynais**. (J. Jabl. / LKŽ) 29. Gyventojai keltai daugiausia verčiasi **laivininkyste** ir **žvejyba**. (LKŽ) 30. **Uogienojai** kaip rūtos kelmais kelmais želia, juodas raudonas uogas išsirpusias kelia. (A. Baran.) 31. Kad jis **anykštenas**, pažinau iš **kalbos**. (LKŽ) 32. Kai kas gali pamanyti, kad šiandien aktualiau būtų kovoti su iš Vakarų plūstančiais **barbarizmais** <...>, o ne aiškinti tai, kas įgyta iš slavų kalbų. (A. Paul.) 33. Iki **Joninių** su dvejais, po Joninių tais pačiais. (LKŽ) 34. Į bendrinės kalbos žodyną įtraukiamos ir tokios **tarmybės**, kurios jau suprantamos daugelio žmonių, bet plačiau vartojamos tik vienos **tarmės** ribose. (E. Jak.) 35. Tais laikais ir **sugražtai** būdavo ištaisomi neprasti. (LKŽ) 36. <...> matė kunigaikštis, kad jo **senolių tikėjimo dorovės pagrindas** buvo ir jų **darbuose** bei **pasielgimuose**: **lietuviai** gerbė kitas tautas, niekam kalaviju ir ugnimi neskiepijo savosios **tikybos**, niekam **prievarta** nebruko savo **kalbos**, savo **papročių**, o dorovės **atžvilgiu** stovėjo aukščiau ir už krikščionis <...>, kunigaikštis matė, kaip „myli“ savo artimą ir savo priešus ir tie patys **meilės skelbėjai** – riteriai **kryžiuočiai**. (V. Krėv.)

- B. 1. Čia ji **karalienė** mėlynų bangų – čia ji naktį dieną saugoma **sargų**. (S. Nėr. / LKŽ) 2. Raistai, balos, medžiai keža – pačios **gyvatynės**. (A. Bar. / LKŽ) 3. Ožką be ragų vadina **bauže**. (LKŽ) 4. Nors prie žmonių nebūk jau toks **bambeklis** – visas kaimas pradės juoktis. (LKŽ) 5. Saulė apšvietė iškeltų ienų marias, kuriose subangavo tūkstančiai kantrių **atlaidautojų**. (LKŽ) 6. Per **Sekmines** pas mus dideli **atlaidai** esti. (LKŽ) 7. **Aukštumoj** bulvės neprigėrė – tik klony. (LKŽ) 8. Didelis kaip jautis, kvailas kaip **avinas**. (LKŽ) 9. Tikras **atžagaris**: ką daro, vis atbulai išeina. (LKŽ) 10. <...> mano koja pakyla **spyriui** į dantis, kitaip neapsiginsiu nuo šio **padaro**. (B. Radz.) 11. Sunkiai kelias senas Brisius iš **guolio** ir loja užkimusiu mieguistu **balsu**. (J. Bil.) 12. Tą **žinojimą** atsinešiau iš **vieništumo**, iš ankštų kambarių, kur **skurdas** dar nedrįsdavo tapti sielos skurdu, iš **kareivinių**, sproginėjančių nuo nesavos **kalbos**, **pa-stangų** atbukinti **asmenybę**... (R. Ketur.) 13. **Kopėčių viršū-nė** atitolo nuo **ledyno** ir šitai liko šaltoje **erdvėje**. (J. Ap.) 14. Tas **grožis** tikriausiai atsiveria **vienatvėje**, **netekty**... (B. Radz.) 15. Ten, slėnyje, kyla dūmai. Jie plaikstosi palei **pušynėlius** ir kalvas. Gal pietūs ten verda, gal **pabaigtuvės** ar **skerstuvės**. (B. Radz.) 16. Kiti jau vienas po kito tylomis joja iš **ganyklos** ir skirstosi po laukus <...> (A. Vien.) 17. Virš vandens šauda **kregždžiukai**, pūstelėjęs nuo kranto vėjas tarsi **šluota** pavaro mažas **bangeles**. (B. Radz.) 18. Toks **snauda-lius** – negalėjo žiemą malkų prisivežt. (LKŽ) 19. Vargsta kaip pempė **plynėse**. (LKŽ) 20. Tu papratusi savo **plepalu** visus supykinti. (Žem. / LKŽ) 21. Ant **sarčio** atjojo. (LKŽ) 22. Ko toks pasipūtęs kaip višta **pereklė**. (LKŽ) 23. Seniai seniai jau jo tėvų tėvams **ginklas** išdaužtas iš rankų (I. Sim.) 24. Ir vanduo, ypač šioje **ilankėlėje**, tarp gluosnių, kažkoks drumzlinas, krantas tvoskia aitaria šiluma, sausų **puvėsių kvapu**, ten, **kar-klynėly**, sakytum tebėra užsilikęs vasaros **karštis**, bet jau mirštantis, gailus... (B. Radz.) 25. **Krapšta** ir sprandą augina, ir kojas ilsina. (LKŽ) 26. Laižos kaip **lapinas** į žąsį. (LKŽ) 27. **Baisogaliai** nuo **šeduvių** savo kalba labai skiriasi. (LKŽ) 28. Turėjau kelis ožkų kailius ir keliolika **kiškenų**. (LKŽ)

29. Šiam **darbui** reikia ne tik **kalbininkų susitelkimo**, bet ir kalbančiosios **visuomenės** kultūros. (A. Paul.) 30. **Agurkio-
jai** labai dideli ir linksmi, bet agurkai tai <…> nesimezga. (LKŽ) 31. Kiekvienas **įspūdis**, kiekviena **mintis** taikliausiai ir betarpiškiausiai gali būti išreiškiama tuomet, kai gimsta – kol ją lydi **jausmo įtampa**, kol ji apgaubta **įkvėpimo**. Jam išsisklaidžius, užfiksuota **mintis** tampa banali, bejėgė, nes **žavesį, patrauklumą**, o dažniausiai ir **prasmę** jai suteikia įkvėpimo **jėga, išgyvenimo stiprumas – poetiško dvelksmas**. (B. Radz.)

5. 4. 8. *Kokioms darybos kategorijoms priklauso šie vediniai? Nustatykite jų darybinės reikšmės rūšį (remkitės „Lietuvių kalbos enciklopedija“, p. 148, 419, 427, 662). Kokio pobūdžio semantinis santykis tarp vedinių ir jų pamatinių žodžių vėrauja?*

- A. Augimas, aukštýbė, apskritimas, būtis, blōgis, barzdōčius, brīdė, drebulė, dorōvė, dañtenos, daržōvė, gynýba, godulýs, grōbis, grobikas, gavėjas, gyvūnas, gegužinė, gaidžiūkas, imtýnės, írklas, jaunūmas, kaità, krūvà, krovinyš, mūšis, movà, malūnas, malūnininkas, maudyklà, mėnininkas, pėrgalė, pýktis, puošėiva, putėšiai, pintinė, rankōvė, rūgštýnė, raudōnis, saulūtė, senàtvė, senūkas, svajotojas, snaudālius, varškėtis, vaškuolė, žibūtė, žiurkėnas.
- B. Atitikmuō, alkis, āplankalas, añkštis, brizgalas, báimė, brastà, brydė, dažai, dėžūtė, dalýbos, dažytojas, griuvėšiai, girininkijà, kásnis, kùpeta, kàlvė, kauptukas, lėsalas, lañkas, laistytūvas, liūtė, nuošalė, naštà, nōras, pagálba, pōsūkis, pilkumà, stōris, sárgas, saugūmas, sámtis, sakyklà, skuñdas, skudūrius, suoliūkas, šōkis, šykštuōlis, taupýklė, tuřčius, upėlis, upókšnis, užrašas, užuolaida, veršiena, vilkė, Vėlinės, vyskupýstė, vartōsena, veislė, žāliava, žvalgas.
- C. Augalas, augalėlis, aprangà, augalijà, āvinas, atlydýs, atlaidai, balsýnas, badāvimas, baisūmas, baisūnas, bitininkas, būsena, bulvienójas, brólienė, dúoninė, draugūžis, grēblýs, grōžis, greītis, grybiėnė, gudruōlis, ieškiklis, jaunuōlis, jungtūkas, kabliūkas, kapinýnas, kurtinýs, kauliūkai, krūmóksnis, lapijà, lakūnas, lapiūkas, ledýnas, pātalyne, paršėlis, pažangà, pėrėja, pėr-

trauka, pavyduolis, pavėdas, pūlkis, pūlkis, pintinė, ponaitis, samdinys, sámbrūzdis, studentijà, rāčius, tvenkinys, tėvūlis.

- D.** Griežtūmas, grōbis, gražà, įduba, ieškinys, jauniklis, junginys, juōdis, júodis, júosta, kabyklà, katytė, kātinas, káltas, kareivis, kėdainiškis, palydōvas, pasagà, palýginimas, patirtis, patarėjas, patvarūmas, pažyminys, peleninė, pýlimas, pirmūmas, pjūvenos, pjūtis, rūdis, rūdys, saldainis, saldūmas, saldumynas, sámokslas, sántaupos, sāsaja, sékla, senóvė, sótis, šývis, šliūžas, šnaresys, šviesúomenė, šnaujà, taikà, vaikiūkštis, žmonijà, žodynas, žalūmas, žąsinas, žasiūkas.

- 5. 4. 9. 1.** *Lygindami vedinių darybines reikšmes, aptarkite šių galūnių, kaip žodžio darybos formantų, funkcijas. Pasvarstykite apie raiškos vienovę ir semantikos skirtybes. Kokį iš leksikologijos žinomą reiškinį tai primena? Kokia šių darybos formantų funkcija būdingiausia?*

2. Aptarkite morfonologiškai žymėtus vedinius. Kokiems darybos tipams pamatinio kamieno raiškos kitimas būdingiausias?

- A.** Apklausa, apkabà, brastà, drimba, išgula, išstypa, išvyka, išrūgos, išspaudos, įmova, gausà, núojauta, niáužga, núodauža, núosproga, naršà, pérklausa, pamáiva, pérėja, prieplauka, samdà, skaldà, sunkà, sagà, švarà, vámbra, vèsà, žiópla; póelgis, rimtis, ráibis, kvailys, stabdys, rūšis, plepys, įdubis, guōlis, įlūžis, spjūvis, saftis, žilis, mūšis, sángrūdis, atlyžis, išlinkis, šáltis, greitis, grōžis, lietūvis; nāras, įkaitas, pādaras, užvožas, smaigas, priestatas, saūgas, įdaras, juōkas, užgaidas, našas, āpavas, āpžadas, skuñdas; rāčius, skýrius, lýkius, kùprieus, blūsius, kluñpius, snūdžius, zaūnius, stýgius; lėkštė, sámonė, striūkė, dildė, kaltė.

- B.** Paramà, nenúorama, prietema, atplaišà, išnaša, išpera, taupà, rūpà, zaunà, apýlanka, sávarža, dīlba, talkà, šviesà, apnašà, užuomazga, mankštà, ataugà, paskolà, padalà, išgama, nēvala, sályga, siuntà, darnà, parodà, užtvanka, vámbra; iškvėpis, íniršis, brėžis, grōbis, núobėgis, šleivys, márgis, pálšis, raudōnis, blōgis, ilgis, ryšys; núorašas, spaūdas, praskiėpas, šliūžas, sárgas, āplankas, gō-

- das, atsakas, pažadas;
 silkius, pypkius, skudūrius, mīkčius, knygūsius, dainius, vėjūsius;
 smeigė, vertė, žilė, aštuōnė, šliūžė, pėrgalė.
- C. Skalsà, ištake, dorà, pažymà, pylà, kratà, priemaiša, sàntuoka,
 spartà, tylà, neprieranga, kvaiša, paláima, atgaivà, regà, atómazga,
 nepasėda, prieauga, sàvoka, ataugà, drąsà, tamsà, pa-juokà,
 išraiška, sàndauga;
 plyšys, núosprendis, neregys, skystis, sapnys, pjūvis, įskiepis,
 žlībis, žvairys, užpuolis, sòtis, ítūžis, kiřtis, sàndėris, šedūvis,
 núosmukis, pógulis;
 stàlius, snařglius, bařdzius, vaľkius, kubilius, motėrius, tuř-
 čius, garbànius, gėjūsius;
 pūkė, žilė, mólė, plikė, įmonė, brydė, slidė.
5. 4. 10. *Aptarkite šių vedinių darybinę struktūrą ir semantiką. Kuo jie darybos sistemos atžvilgiu skiriasi nuo kitų tokios pačios raiškos formantų turinčių vedinių (kuo jie netipiški) ? Svarstydami remkitės šiais šaltiniais: Pr. Skardžiaus „Lietuvių kalbos žodžių daryba“ (1943, p.573–575), S. Ambrazo „Daiktavardžių darybos raida“ (1993, p. 12–13) ir „Dabartinės lietuvių kalbos gramatika“.*
 Svetimybė, asmenybė, pasiuntinybė, kokybė; šilumą;
 autobusų stotis; gražus vežimas; pastatė kalėjimą; supylė py-limą;
 vakariėnė, makaliėnė; mėnesiena; traiškanos, ūkana; gel-mė, plotmė; klampynas; ražiena; āvalynė.
5. 4. 11. *Palyginkite, kuo skiriasi daiktavardžių darybos aprašai „Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje“ ir Pr. Skardžiaus darbe „Lietuvių kalbos žodžių daryba“. Atsakykite į šiuos klausimus: 1) kokiū tyrimo aspektu grindžiami aprašai? 2) kaip suprantama priesaga ir galūnė? 3) kokiam skyriuje Pr. Skardžiaus darbe aprašomi tokie vediniai kaip išvada, užrašas?*
5. 4. 12. *Parašykite žemiau nurodytų kraštų, miestų (miestelių) ir jų apylinkių gyventojų pavadinimus (pasitikrinkite „Lietuvių kalbos žodyne“, kokių darybos formantų vediniai vartojami tose vietose).*

atspindy, kas dieną kopiant ir leidžiantis tais pačiais laiptais. <...> Gyvenimą tu pavertei samprotavimais ir dar nori, kad tave garbintų, atidžiai klausytųsi, ką tu sakai. Tas lytėjimas mintimis, tas lyginimas, naršymas, grupavimas, seikėjimas, tie neapčiuopiami kiekybės ir kokybės matai. <...> Vargas, jeigu kam norą gyventi, veikti, liesti pakeitė noras pažinti, jeigu jo meilė, ištikimybė plazda atsietą, atitrūkusi, kamuojama begalinio tyrumo, tobulybės alkio, nes daugeliu atvejų tobulybės alkis yra aistros alkis. <...> Kur tave veda tas kelias? Ką reikia tas išskirtumo jausmas, tos patetiškos, iškilmingos, triumfo, pilnatvės, tobulumo akimirkos – tas tavųjų valandų medus?

* * *

Daugel mūsų tėvynėje yra puikių ir gražių vietų, daugel yra šalių, kurios pagarsėjo senų tėvėlių darbais, bet tarpu jų visų gražiausia ir garsiausia Dainavos šalis – ir savo aukštais kalneliais, ir žemais kloneliais, savo tamsiomis giriomis, didžiais tankumynais, kuriais nei žmogus nepraeina, nei žvėris nepralenda, tik maži paukšteliai čiulbuonėliai pralekia, tik raibosios ten gegulės ir lakštingalėlės ankstų rytą ir vėlų vakarėlį lakštuoja ir niaurią girelę linksmia.

Bet už mažus paukštėlius čiulbuonėlius, už lakštingalėles garsiau dainuoja ten jaunos sesulės, skaisčios Dainavos šalies mergelės...

Ir ankstų rytą, ir vėlų vakarėlį skamba jų dainos – ir giriose tamsiose, ir lankose žaliose, kai šienelį grėbia, ir laukuose plačiuose, kur rugelius jaunos pjauna, ir žaliame vyšnių sodely, kur bernelį liūdi...

- B.** ...Jis nesistengė meilės ar draugystės pelnyti pigiomis dovanomis, komplimentais, netikrais palankumo ženklais, jis su niekuo nerado kalbos, ledinės vienatvės šaltyje stingo visa jo būtybė, <...> jis jautėsi gujamas, nemylimas, įtartinas, abejotinas, nesugebantis, ir tada siaubas užtvindė jo būtybę, jis atsitokėjo išmestas ant tuščio, nykaus kranto, tarp nuolaužų, moliuskų, <...> ir tapo moliuskas jo draugu, iš jo jis mokėsi išminties, jį apstojo kiečiai, žolė ir smilgos, kažką jiems antrino

dūžtančios bangos atodūsiai, vėjo šuorai... bevardžiai audros draskomi medžiai, ir kai jis norėjo šokti nuo uolos, vijokliai apsvijo kojas: tu brolis, mums, neišeik, šaukė lėkdami pavymui, ir jis išliko, <...> jis nuėjo palei tuščią krantą, klausydamasis savo sielos atodūsių, jis ėjo pas žmones, kitoks, atsinaujinęs, nebe ironiškai jausdamas santarvę su savimi, palaimingą kažkieno prisilietimą, ir visi stebėjosi – kodėl, kaip jis galėjo prisikelti, tai neįmanoma, kažkas čia ne taip, tačiau žmogui, kuris nori gyventi, – visa įmanoma.

* * *

Nesibodėkite, jaunieji berneliai, mano ilgųjų žodelių, nenuobodžiaukite, seni senūželiai ir rimti vyrai, beklausydami mano gaudžiosios pasakėlės, dėmėkitės, vyručiai, kaip gyveno, išdidžiai kalbėjo ir narsiai elgėsi jūsų protėviai, kaip mirti nebijojo, savo garbę palaikydami, savo laisvę begindami ir mieliausią Dainavos kraštelį, gražiausią Lietuvos šalelę... <...>

Ištesėjo berneliai, Dainavos krašto raiteliai, savo pažadėlius. Mirties beieškodami, keršto betrokšdami, aitvarais skrajojo lygioje lygumėlėje, kaip žaibai švytravo jų plieno kirviai, šveitrūs kalavijai. Kur vienas krito bernelis, ten šimtus priešų aplinkui nuklojo, gausiai paliedamas, gausiai atskiesdamas krauju gimtąją žemele...

Bet visų narsiausiai, bet visų smarkiausiai mušėsi kovėsi, su priešais kirtosi Margiris kunigaikštis, narsusis Dainavos valdovas <...>.

5. 4. 17. *Raskite darinius. Kokiems darybos būdams jie atstovauja? Kokia jų darybos motyvacija? Kokioms darybos kategorijoms jie priklauso? Aptarkite tai pačiai darybos kategorijai priklausančių vedinių reikšmių atspalvius.*

Aptarkite darybos tipus. Pasakykite, kokie dar darybos tipai sudaro tą pačią darybos kategoriją.

- A.** 1. Nuliūdimas širdį spaudžia, lyg kas replėmis ją gniaužo. (Mair.) 2. Nežinomybės atverties siekimas yra didžiausia kūrybos paskata. (V. Dauj.) 3. Mažai linksmybės čia ant žemės, daug verksmo, skausmo ir kančios. (Mair.) 4. Ar atsimenat vietą, kur nukrito atodūsis, užgeso pasiryžimas. (Just. Marc.)

5. Man tapai regėjimu šviesiu, lengvo eismo darnumu užbūrus. (V. Mač.) 6. Mirtis nugali žmogų, pirmiausia į nelaisvę paimdama jo dvasią. (V. Dauj.) 7. Ką aš galiu pasakyt apie liūdnas akis, atodūsi, šypsena, tylą? (Just. Marc.) 8. ... jis ieško jų šitoj nakty, šituos atodūsius ir maišaty audros dejavimo. (H. Nag.) 9. Aš pažinau karalių tavyje iš žingsnių aido ir iš akių blizgėjimo aštraus. (V. Mač.) 10. Anksti anksti tenai buvai: <...> su gauduliu, su skauduliu, net su rauda.(Just. Marc.) 11. Tris dienas galvojo karalius, o su juo visi jo ministariai ir tarėjai, kaip surasti tokį vyrą, kurio reikalauja karalaitė. (V. Krėv.) 12. Jau pavargo eiklūs žirgai, jau atbuko plieno kirviai, šveitrūs sutrupėjo kalavijai, pamielino miklias rankeles, o berneliai raitužėliai, Dainavos gynėjėliai, vis dar priešo nenugali. (V. Krėv.) 13. Ar nesupranti, kad jau seniai esi tik vargšas Sizifas. (R. Gran.) 14. Džiaugiaus, kad kiekviename garse yra kažkas matoma ir aišku, kad neišnyksta kaip aidas, bet išlieka tarpe mūsų: po bulvių čeksėjimo, po pjūklų balso lieka žmogaus troba vieškelio vingy, po ilgo griežlės giedojimo – rytmetinių gėlių spalva ir švelniai pučiantis vėjas. (R. Gran.) 15. Jei nesurasite ir nesugrąžinsite dievams paskirtų kalinių, kunigaikštienė turi mirti jų vietoje, kaipo nusidėjusi tau ir dievams. (V. Krėv.) 16. Galutinai įvaldžius batlaižystės ritualą, pereinama prie „bliūdłaižystės“, tai yra įžūlaus kaulijimo <...> (sp.) 17. Įdėk į kopūstus porą kšnelių avienos. (LKŽ) 18. Kas apskritai iš pažinimo, kuris neužgauna žmogaus jausmo, kuris neprisiliečia prie jo akių, prie paukščio džiaugsmo pavasarį ir graudaus atsisveikinimo rudenį, kai jis turi išskristi į kitą tėvynę? (J. Ap.) 19. Žolinių rytmetį visos kalbos apie Jurgio piršlybas pasitvirtino <...> (P. Cv.) 20. Aš esu modernistas ir nemėgstu senienų. (A. Škėm.) 21. <...> tas ažuolas, ta visur jaučiama pilnatvė, <...> per kraštus besilieiantis perteklius, liūliavimas, tyvuliavimas, apogėjaus pojūtis...(Br. Radz.)

- B.** 1. Sujungti tylą ir garsą (arba kalbą) – slaptas kuriančiojo siekinys. (V. Dauj.) 2. Nors nieko nėra tiesaus ir nieko nėra be skausmo, bet mintį kaip sparnus mėginame ištiest. (Just. Marc.)

3. <...> didžiųjų būties tiesų pažinimas ir suvokimas gali padėti žmonėms išsilaikyti. (T. Sak.) 4. O sieloj gimė pabaigos troškimas. (V. Mač.) 5. O ten už lango blaškosi klajoklis vėjas ir lyg keleivis beldžias į duris. (V. Mač.) 6. Bet yra bendra būties kalba, yra jos žmogiškųjų prasmų gramatika. (V. Dauj.) 7. Kaip ašarą gerklėj nešuos neišverktą buvimo džiaugsmą. (Just. Marc.) 8. <...> ir mus išplaus būties amžinoji mūša. (Just. Marc.) 9. Kiekvienoje sapno detalėje – dangaus vaiskume, molio raudony, šiltame kalvų pilkume, tarp jų snūstelėjusioj plačioj asfalto juostoj, <...> gamyklos korpusų pilkume – slypėjo kažkas jaudinančio <...> (Br. Radz.) 10. Rytų šone, ten, kur plynam dangaus pakraštely jau degė ugninis saulės kamuolys, trinksėjo pavieniai šūviai. (V. Bubn.) 11. Kaip ji tau? Smarki mergiščia. (V. Bubn.) 12. <...> kaip gali būti, kad <...> toksai vyras milžinas paklūsta melžėjai, tai vėjo perpučiamai moteriškutei. (V. Bubn.) 13. Angies gylis gelia tik arti, o žmogaus liežuvis pasiekia ir toli.(taut.) 14. Kas pakels šunelį ant girnų, kad pats neužlips. (taut.) 15. Tu kalbi apie akėčias, o aš apie vežėčias. (taut.) 16. Jogaila su karaliene savo kilnojamoje koplyčioje išklusė dvejų Mišių ir paskui abu dar ilgai klūpojo savo brangiu kilimu dengtame atsivežtame klaupte ir meldėsi. (A. Vien.) 17. Modernioji visuomenė subyra į daugybę fragmentų. (sp.) 18. Nereikia žargoniškai kopijuoti jų terminų arba keisti juos pažodiniiais vertalais <...> (sp.) 19. Šiandien buvo Žolinės šventė, ir Dvainis rengėsi bažnyčion: nūnai juk reikia vežti sėkla šventinti. (V. Krėv.) 20. Kalba yra tautos dvasios reiškėjų reiškėja, jos dvasingumo versmių versmė ir palai-kytoja. (J. Pikč.)

5. 4. 18. *Atrinkite priešdėlinės darybos daiktavardžius, parodykite jų darybinę struktūrą. Kokios darybos yra kiti žodžiai? Palyginkite jų darybinę struktūrą. Pavyzdžiui:*

paausys

↑

ausis + p̄a-, -ys
(priešdėlio vedinys)

paauglys

↑

plg. paaugti + -lys
(priesagos vedinys)

A. Añtausis, añtklodė, añtgalis, añtsiuvas; ãpsiuvas, ãplankas, ãp-

lankalas, apgáulė, āpavas, apýkaklė, apýlanka, apýrankė; ātsakas, ātvožas, atvirukas, ātlapas, atšlaitė, ātšvaitas, ātžvilgis; bešiřdis, begėdiškumas, bemiėgė, bemōkslis, benāmis, begalýbė; išnaša, išdukerė, išvakarės, išeitis, iššūkis, išdýkėlis, išdirbis; įsakas, įnamýs, įstātymas, įgūdis, įkalnė; pakraštýs, palaūkė, pāmotė, pāmušalas, pamergė, pōsakis; priešistorė, prieškalnė, priešokis; užantis, užpilas, užmarštis, užsakai, užkulnis.

B. Āpnašos, apýnasris, apýmeistris; negarbė, nesveikatā, nedārbas, netektis, nesāmonė, nesākymas; pėrrašymas, pėrtaras, pėrtvarka, pėřkaklis, pėrpjova; priėmaišos, priėlaida, priėlipas, priėžodis, priėbėga, priėtiltis, priėmūris, priėžiūra, priėangis, priėsakai; nūotykis, nūodėmė, nūokalnė; sāmokslas, sāmonė, sālyga, sāstingis; pōsūnis, pōsūkis, paausýs; pakalnė, pamókslas, priešpilis, priešpiečiai, prieštarāvimas, priešziemis, priešininkas; prótėvynė, prólytė, prótarpis, próšvaistė, prótėkis; bepiniėgė, bedařbis, bešiřdis, bepiėnė.

5. 4. 19. *Sugrupuokite priešdėlių vedinius pagal darybos motyvaciją, nurodykite darybos formantą ir surašykite vedinius į lentelės atitinkamą skiltį. Papildykite lentelę, remdamiesi „Dabartinės lietuvių kalbos gramatika“.*

	Galima darybos motyvacija	Darybos formantai	Vediniai
1.	Vieta, artima pamatiniu žodžiu pasakytai vietai (daiktui)		pajūris, patarmė, pāmotė, parytýs, pameistrýs, pakrántė,
2.	Daiktas, esantis arti pamatiniu žodžiu pasakyto daikto (ar pasakytoje vietoje)		pakalnė, pagalýs, pagálvė, pāvainikis, pravardė, prótėvis, prókaltė, pradañtė, aňtkapis, prieškambaris, priešnuodžiai,
3.	Laikas, artimas pamatiniu žodžiu pasakytam laikui		priešgalūnis, priešziemis, priešsrovė, prieštomis, įrankis, įnagis, įsūnis,
4.	Tai, kas yra mažesnio masto ar hierarchiškai menkesnis už pamatiniu žodžiu pasakytą dalyką (asmenį)		įbrolis, priėbutis, priėbalsis, priėmiestis, priėmolė,
5.	Tai, kas yra priešingos reikšmės pamatiniu žodžiu pasakytam dalykui		ātspalvis, atšakā, ātvelykis, ātbalsis, ātšlaitė, negarbė,
6.	Asmuo, neturintis pamatiniu žodžiu pasakyto dalyko		netuřtas, bemiėgė, betuřtis, besótė, besótis, begėdis,
7.	Perviršis (kaupas) to, kas pasakytą pamatiniu žodžiu		bešiřdis, bevaikis, nūošimtis, nūokalnė, aňtkainis,
8.	Tai, kas buvo anksčiau už pamatiniu žodžiu pasakytą dalyką		aňtsvoris, išvakarės, užsienis, sāmbalsis.
9.	Pakartojimas to, kas pasakytą pamatiniu žodžiu		

*Kurie vediniai turi netipišką (individualią) darybinę reikšmę?
Juos aptarkite atskirai.*

- 5. 4. 20.** 1. Raskite priešdėlių vedinius ir pasakykite darybos motyvą. Palyginkite darybos formantus.
2. Raskite dūrinius, aptarkite jų struktūrą. Palyginkite darybos ir leksines reikšmes.
- A.** 1. Parugėm gelsvom basa vasara prabėgs. (S. Nėr.) 2. Šiandien jau apyšalnis, reikia nuimt kopūstai. (LKŽ) 3. Klausai tu šito avigalvio. (LKŽ) 4. Būdavo liūdnei gera prisiminti tą laiką, kai jis čia atbėgdavo ankstų pavasarį ir kai pasitikdavo ištisos salos baltų ožkabardžių ir saldus paukščių triukšmas. (J. Ap.) 5. Po saulės gražos, apykalėdžiais, pasitvirtino žiema. (Žem.) 6. Vos į pavakarę bepargrižo abudu, pats ir arklys, apšarmoje. (Žem.) 7. Jis išėjo iš čia paryčiu. <...> (Br. Radz.) 8. Kitas mito variantas sako: nimfa buvusi nubaušta Dzeuso žmonos Heros už plepumą ir gražbylystę <...> (Br. Radz.) 9. Po poros valandų miego, vos patekėjus saulutei ir ištirpus Aušrinei, keliasi ir naktigoniai. <...> Keliasi, ima apynasrius ir eina prie savo arklių. (A. Vien.) 10. Sustoję pradalgin, jau varo barą iš rytų patekėję trys broliukai sienp-joviai. (A. Vien.) 11. <...> tuojau viską turėjo užgulti rugsėjo sutemos. (R. Gran.) 12. Apačioje, ties ta vieta, kur per upelę turi būti permestas lieptas, kelis kartus girgžteli – matyt, medis, koks juodalksnis trinasi į liepto rąstą <...> (Br. Radz.)
- B.** 1. Nebark manęs, o rūstusai patėvi! Nebark manęs, o pamote pikta! (S. Nėr.) 2. Dešimtis kartų Deveika su Krizu pakyla iš užstalės, bet vėl juos sodina. (P. Cv.) 3. Nusibodo jis jau ir saviems, ir kaimynams, ir kad ne jo išdukterė Nastutė, tai nebūtų kam ir lignonio prižiūrėti. (A. Vien.) 4. Žinai, koks vargas, kai reikia duobkasį laidot. (R. Gran.) 5. Daukantui, išėjusiam į lauką, imdavo rodytis, kad jis užuodžia ir kepamą duoną, ir bulviakasio dūmą. (R. Gran.) 6. Vakaruose sklando idėjos apie senosios pasaulėjautos gražinimą. (sp.) 7. <...> lapelių tvaikas tarsi pranašavo... slėpė savy pavasarinio dangaus vaiskumą, sauso, paupius ir arimus džiovinančio vėjo gūsius, vyturėlių almėjimą. (Br. Radz.) 8. Buvo jau pavakarys, kai Veronika parėjo namo. (A. Vien.) 9. Žiūrint į paežerę, rodėsi

Veronikai, kad tenai nakčia kažkas išpylė keletą šimtų nėšių verdančio vandens, kuris lig šiol neataušęs dar tebegaravo. (A. Vien.) 10. <…> nusidriekdami iki žvarbaus saulėlydžio, jam atsivers sniego laukai ir kalvos. (Br. Radz.) 11. Bent tam avinpročiui kas neįkalbės, kaip kad reikia trobas pasistatyti. (LKŽ) 12. Netrukus plačiu pievos ruožu, lygiu atstumu vienas nuo kito, išsirikiavo šienpjoviai. Visi vienmarškiniai, visi vienplaukiai. (V. Myk. – Put.) 13. Tik pažiūrėk į priesvirnį – stulpeliai grakštūs, išpjaustinėti, išdrožinėti. (V. Bubn.)

VI. BŪDWARDŽIŲ DARYBA

6. 1. Sąvokos: *priešdėlių vediniai, priesagų vediniai, galūnių vediniai, mišriosios darybos būdvardžiai, sudurtiniai būdvardžiai, sekiniai, vertiniai.*

6. 2. Kontroliniai klausimai

A. Būdvardžių darybos būdai. Galūninės darybos supratimas skirtinguose kalbotyros darbuose.

B. Išvestiniais būdvardžiais reiškiamos ypatybės. Vediniu reiškiamos ypatybės priklausymas nuo pamatinio žodžio gramatinės ir leksinės reikšmės.

C. Veiksmažodinių būdvardžių ir dalyvių semantinis santykis.

D. Būdvardžių darybos tipai, jų produktyvumas. Būdvardžių darybos klaidos.

6. 3. Literatūra

Jakaitienė ir kt. Lietuvių kalbos morfologija. Vilnius, 1976. P. 263–266.

Keinys St. Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba. Šiauliai, 1999. P. 75–83.

Kniūkšta Pr. Priesagos *-inis* būdvardžiai. Vilnius, 1979. P. 8–53, 56–99.

Paulauskienė A., Tarvydaitė D. Gramatikos normos ir dabartinė vartoseną. Vilnius, 1986. P. 52–60.

Paulauskienė A. Lietuvių kalbos morfologija. Vilnius, 1994. P. 175–198.

6. 4. Praktinės užduotys

6. 4. 1. *Parodykite schema šių būdvardžių darybinę struktūrą ir pasvarstykite dėl jų darybos motyvacijos sinchroniškai.*

A. Duslūs, seklūs, kuplūs; šaunūs, glodnūs, kilnūs, nuožulnūs, prakilnūs, įvairūs, mišrūs, šveitrūs, gudrūs, tamprūs, stiprūs; tikslūs, svarbūs, saldūs.

B. Drėgnas, glėžnas, pilnas, plónas, silpnas, krėsnas, apskritas, girtas, skýstas, báltas, glaústas, prástas, riėstas, sùktas, šáltas, šiltas, riĩmtas; gývas, átvirkšėias, stáčias, gulšėias, klúpsėias, kniúpsėias, plókšėias, paplókšėias.

Palyginkite jų darybinės struktūros aiškinimą aukščiau nurodytoje literatūroje ir „Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje“. Sugalvokite analogiškos morfeminės sudėties daiktavardžių. Kokio darybos būdo vediniais jie laikomi?

6. 4. 2. *Kokias ypatybes žymi šiuose junginiuose pavartoti būdvardžiai? Pasakykite daugiau išvestinių būdvardžių, vartojamų skirtingomis reikšmėmis.*

Akmeninė širdis, akmeninis kryžius, akmeninis veidas, akmeniniai obuoliai; auksinis žiedas, auksinis žmogus, auksinės rankos; geležinis peilis, geležinė valia, geležinis žmogus; krištolinė vaza, krištolinis vanduo; šiaudinė skrybėlė, šiaudinis patriotas; švininės mintys, švininė kulka, švininės kojos.

6. 4. 3. *Kokios ypatybės reiškiamos išvestiniais būdvardžiais, darybiškai susijusiais su šiais daiktavardžiais? Kokia būdvardžių darybos priesaga yra produktyviausia (skliausteliuose nurodyti žodžiai, su kuriais formanto -inis būdvardžiai gali sudaryti junginį.)*

kamuolys (žaibas), **spanguolė** (skruostai)

akmuo (tvora), **bulvė** (vedarai)

giria (paukštis), **drevė** (bitė)

senovė (daina), **žiema** (javai)

pamušalas (šilkas), **maišas** (audeklas)

vėjas (malūnas), **dujos** (viryklė)

sieksnis (žingsnis), **metai** (kursai)

kalba (medžiaga), **tautosaka** (vienetas)

balsis (fonema), **problema** (dalykas)

+ -inis

6. 4. 4. Pasakykite būdvardžių su šiais priešdėliais. Koks priešdėlis yra dariausias (parodykite junglumą linijomis). Kokiomis darybos priemonėmis dar galima išreikšti analogišką darybos motyvaciją?

po-(pa-)	aukštas, žemas, storas, plonas ilgas, trumpas, smailas, bukas jaunas, senas, gražus, bjaurus, kvailas, piktas geltonas, raudonas, rudas, juodas
apy-	žalias, pilkas pigus, brangus, skystas, tirštas, plikas
prie-	kurčias
pro-	retas, tekinas

6. 4. 5. Pasamprotaukite apie šių būdvardžių darybos būdą (remkitės įvairiais kalbotyros darbais):
 nuodugnūs, nuoširdūs, atkaklūs, atbulas; pokarinis, povestūvinis, prieššveitinis, priešgaisrinis; ikimokyklinis, ikikarinis; bebaïmis, bereikšmis, bestubūris.

6. 4. 6. Raskite išvestinius būdvardžius, parodykite dvinarę jų darybos struktūrą. Kokia ypatybė jais reiškiamą? Aptarkite išvestinius būdvardžius pagal darybos motyvaciją.
 Kaip darybiškai vertinate kitus žodžius, reiškiančius ypatybę?

A. 1. Visą tą laiką rankos tarsì lietuviško medžio šakos stipriai laikė delnuos saulės kompasą, akys bastėsi už devynių kalnų ir devynių girių, o širdis plasnojo šalia mėlynosios paukštės... (E. Miež.) 2. Dangaus skvernas, užklojęs balkšvą, negyvą tyrelio lygumą, staiga taip tamsiai drumstai pamėlo, jog atrodė, vakaras būtų ir suotėmis smelktūsi iš visų pusių gilyn į pačią miško širdį. Garbanota ir širma pelkynų pušelių sriūtis, neapžvelgiamai liūliuojanti iki ežero ir jį apsupanti, sušvito šviežiu žalumu. (M. Katil.) 3. <...> gal pavasarinė gaiava plūdo pro plačius langus, gal šilta, viltinga erdvė ir vėjo gūšiai, siaudžiantys pro tuos langus regimam peizažui <...> (Br. Radz.) 4. Jūra pašėlo, ir bangų liežuviai pradėjo laižyti

Neringai baltąsias rankas, ilgas gintarines kasas ir ilgą lenktą kaklą. (E. Miež.) 5. <...> ledinės vienatvės šaltyje stingo visa jo būtybė... (Br. Radz.) 6. Čia slėpėjo milžiniška energija, sukelianti <...> griūtis. (Br. Radz.) 7. Abiejų agurkinės nosys, stebulinės kojos, trimis pūrais seikėjami pilvai. (LKŽ) 8. Vakarykštės nuotaikos kaip nebūta. (A. Vien.) 9. Varpai vakariniai paskendo į Nemuną. (S. Nėr.) 10. Kad trenkė perkūnas į savo gintarinius namus, kuriuose gyveno Vaiva. (V. Krėv.) 11. Jis nebuvo nei svetimas, nei savas, nei artimas, nei tolimas, jis buvo mylimas žmogus <...> (J. Ap.) 12. Nerami ir audringa buvo jo praeitis. Ateitis atrodė jam šviesesnė. (A. Vien.) 13. Mažutėlaitis bereikšmis krislelis prie pažinimo luito? (J. Ap.)

- B.** 1. Pirmasis buvo turtingas ūkininkas, darbštus ir dievobaimingas žmogus, todėl buvo visų gerbiamas vyras. Antrasis buvo vargšas žmogelis, neturėjo nei ūkio, nei žmonos, nei vaikų, gyveno vieni vieną kaip pirštas dūminėje trobelėje su mažučiais langeliais. Didesnė jų dalis buvo skalomis užtaisyta, nes stiklai jau seniai buvo išbyrėję. Pati trobelė buvo mažutė, pakrypusi, ramsčiais paremta; stogas samanotas, kupstais suaugęs, vietomis visai kiauras. (V. Krėv.) 2. Vasarą nuo senų seniausių laikų ganydavo ūkininkų gyvulius, skerdžiaudavo, valgydavo svetimą, avėdavo ir dėvėdavo irgi svetimą <...> (V. Krėv.) 3. Visa prapuolė; tik ant lauko pliko kelios pušelės apykrevės liko. (A. Baran.) 4. Andriukas sėdėjo priekaboje, kojos rėmėsi į turginį motinos krepšį <...> (R. Gran.) 5. <...> apačioj atsivėrė du ežerai: vienas didžiulis ir skaisčiai žalias, pasišiaušęs žolių ir krūmų vilnimis, antras jo vidury mažesnis ir lygus, pilnas balzgano vandens švytėjimo <...> (R. Gran.) 6. Susikeitęs už nugaros rankas, sieksniniais žingsniais matuodavo savo kambarėlį. (Br. Radz.) 7. Ryt iš ryto ir vėl ant šito takelio nutįs rasos lašeliais apkibę voratinkliai – šilkiniai laumės siūlai ar pamotės raganos plaukai. (J. Marc.) 8. Artėjančio vakaro prieblandoje dar jaučiu aksominį minties plaštakių šokio plazdesį. (E. Miež.) 9. Kopėčių viršūnė vėl ima linguoti ir priglūsta prie ledinės

- uolos. (Br. Radz.) 10. Tarsi sulėtintame kino kadre ištiško pjuvenos, išdriko plaukai ir ilgai plaikstėsi rudeniniame vėjyje. (Br. Radz.)
- C. 1. <...> jos šviesa siekia tolimą skardį, ant kurio auga didžiulis ąžuolas <...> (Br. Radz.) 2. <...> kažką jiems ant rino dūžtančios bangos atodūšiai <...>, bevardžiai audros draskomi medžiai. (Br. Radz.) 3. Ji nori šaukti, tačiau koks beprasmiškas būtų menkutės moters riksmas pasaulyje, kuris yra ledinis ir kurčias dar ne visiškai sušalusio žmogaus aimanai. (J. Ap.) 4. Kambary tvyrojo pilkšva neryški šviesa <...> (R. Gran.) 5. Bet bokštas, aukštas, platus ir dantuoatas, stengėsi atrodyti garbingas. (I. Sim.) 6. Ant mėsos kalno geležiniais jaučiais aria <...> (taut.) 7. Kieksyk, kaip žvaigždė sidabrinė, per kiauras naktis nesumerkė akių. (Mair.) 8. Jei jis bus panašus į mane, tai kažkuo panašus bus ir jo gyvenimas – beprasmis, persmelktas neaiškios baimės, kupinas netikrumų, perdėm tylus, neišraiškingas, nepasotintas, alkanas. (Br. Radz.) 9. Įvairių būna kelių. Duobėti, vingiuoti per smėlį, per molį, kur klimpsta kojos. Yra ir tiesūs, platūs, negyvo asfalto pluta padengti <...> Jis [takelis] toks artimas žemei, toks šiltas <...> Nepakartojamas tas takelis, amžinas jo gyvenimas gamtoje <...> (Br. Radz.) 10. Mėlynomis rugiagėlių, raudonomis laukinių aguonų akimis žiūrės į tave vieno dai graži gyvenimo ir mirties paslaptis. (J. Marc.) 11. Tai dar būtų niekis, bet pikčiausia, kad sudrengė vienintelius jo naujus kailinius: sutrūkinės jie dabar. (V. Krėv.)

VII. VEIKSMAŽODŽIŲ DARYBA

7. 1. Sąvokos: *priešdėlių vediniai, priesagų vediniai, mišriosios darybos veiksmažodžiai; leksikalizacija, potencinis pamatinis žodis, veiksmažodiniai vediniai, vardažodiniai vediniai.*

7. 7. 2. Kontroliniai klausimai

A. Darybos būdų aktyvumo skirtybės (koks darybos būdas aktyviausias, kokie darybos būdai visai nerealizuoti).

- B. Priešdėlinės darybos veiksmažodžių darybos reikšmės. Priešdėlių vartojimo klaidos.
- C. Priešdėlio leksikalizacija.
- D. Darybinės priesagos ir jų variantai.
- E. Priesagų darybos veiksmažodinių vedinių darybos reikšmės, produktyviausios priesagos.
- F. Priesagų darybos vardažodinių vedinių darybos reikšmės, produktyviausios priesagos.

7. 3. Literatūra

Dabartinės lietuvių kalbos gramatika. Vilnius, 1997. P. 385–410.

Jakaitienė E. Dėl priesaginių veiksmažodžių darybinių reikšmių // *Baltistica*. 1972 – 8(1). P. 49–54.

Jakaitienė E. ir kt. Lietuvių kalbos morfologija. Vilnius, 1976. P. 266–267.

Keinys St. Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba. Vilnius, 1999. P. 86–97.

Paulauskienė A., Tarvydaitė D. Gramatikos normos ir dabartinė vartoseną. Vilnius, 1986. P. 22–42.

7. 4. Praktinės užduotys

7. 4. 1. *Kurie veiksmažodžiai laikytini dariniais? Parodykite jų struktūros sandus. Kurie veiksmažodžiai sinchroniškai laikytini paprastaisiais žodžiais?*

Skaityti, rašyti, badyti, bandyti, adyti, lankstyti; dykaduoniáuti, ragáuti, piktžodžiáuti, šnuodegiáuti; álinti, juóškinti, šokinti, ráginti, piktinti, kankinti, žádinti; bijóti, ieškóti, svajóti, mazgóti, kapóti, rymóti, styróti, kabóti, buvóti; smuikúoti, bučiúoti, kamúoti, ginklúoti, sakúoti, rikiúoti, linksniúoti.

7. 4. 2. *Nustatykite veiksmažodžių darybos formantą ir pažymėkite morfonologines kaitas; suformuluokite darybinę reikšmę ir pramaišiu parašytus veiksmažodžius suskirstykite pagal darybines reikšmes į skyrius. Aptarkite reikšmių atspalvius ir atspalvių derinius. (Nežinomų veiksmažodžių reikšmių žiūrėkite „Lietuvių kalbos žodyne“.)*

Darybos kategorijos	Darybos formantas	Vediniai
Kartotiniai (iteratyviniai)		
Priežastiniai (kauzatyviniai)		
Tęstinės arba rezultatinės būsenos (duratyviniai)		
Mažybiniai (deminutyviniai)		
Akimirkos (momentiniai)		

- A.** Pūstelėti, áušėti, kyšėti, pabėgėti, linktelėti, virtinėti, čiulpėti, dygsėti, džiuvelėti, stūgtelėti, mósterėti, palypėti, snėigėti, svėrdėti, jodinėti, šlavinėti, dygsėti; sekióti, šúkčioti, glūdóti, ránkioti, styróti, kilóti, pirkailióti, kàbalioti, žirgsóti, šúkaloti, pūslióti; spárdyti, sklaidýti, lýkyti, gýdyti, métyti, žudýti, gnáibyti, ugdýti, guldýti, sagstýti, nárdyti, pýkdyti; laipìinti, žéldinti, káldinti, sùkinti; lūkinėti; rékauti, švilpauti, maldáuti; lašénti, varvénti, sūpúoti, snýguriuoti, švilpiniúoti.
- B.** Trúktelėti, brúkstelėti, plíktelėti, juosėti, klūpėti, mūvēti, gnaibinėti, šlavinėti, žiūrstelėti, bėrbinti, auginti, dīrbdinti, varvinti, blīzginti; bėgióti, káišioti, kláidžioti, kriuknóti, plūkoti, kniūbsóti; skvirbsóti, miegóti, šypsóti, imlióti; stūguriuoti, linkúoti, virtuliúoti, gaišúoti, verkúoti; verkšlėnti, byrénti, kalėnti, duzgėnti; rūkýti, trankýti, klupdýti, šáudyti, vỹkdyti, gĩrdyti, tvĩndyti, ardýti, kamšýti, kratýti, statýti, vartýti, smaigstýti, láistyti, cypsėti, palūkėti, pastūmėti, rakinėti, lūžinėti, skéldėti, segėti, stūgauti, šúkauti, žvýgauti, vérkauti, mainikáuti, žiówauti; dīrbuliuoti, stoviniúoti, švilpiniúoti, blėsúoti, mojúoti, gaišúoti, dūsúoti, murkúoti.
- 7. 4. 3.** Remdamiesi „Dabartinės lietuvių kalbos žodynu“, parašykite, kokie galimi vediniai su skirtingais darybos formantais, tiesiogiai ar netiesiogiai susiję su šiais žodžiais: *žióti(s), láukti, plaũkti, snėgti, veĩkti, krỹpti, keĩsti, tráukti, kriĩsti, kėiti, kĩbti*. Palyginkite jų darybines reikšmes.
- 7. 4. 4.** Palyginkite priešdėlių darybines funkcijas.

- A. Apžvelgti, apleikti, (pvz., aplenks mirtis), apsveiti (pvz., par-davėja apsvėrė), apšerti, apdainuoti, apgýdyti, apgáuti.
- B. Ateiti, atgáuti, atsodinti, atsiválgyti, atsisėsti, atlikti.
- C. Įvesti, įmìgti, įgalėti, įdùžti, įvýkdyti, įsakýti, įsišnekėti.
- D. Išvėžti, išganýti, išieškóti, išdirbti, išpuřvinti, išgalėti, ištikti.
- E. Nuaidėti, nusidirbti, numìgti, nušvìsti, nurìmti, nuganyti, nu-stovėti, nupiėšti, nugalėti.
- F. Pakišti, panėšti, padaryti, pamókyti, pagáuti.
7. 4. 5. *Sugrupuokite priešdėlinius veiksmažodžius pagal kategorines darybines reikšmes. Sugalvokite daugiau tos pačios darybi-nės reikšmės vedinių.*
 Pribėgti, užtrókšti, užsiklausýti, pérbristi, užgróti, suáugti, nukietinti, pragnýbti, sujodinėti, praválgyti, įmìgti, sudėgti, susiřgti, pérbalti, įsidejúoti, nusúdyti, pražilti, pražýsti, prasi-kálti, prašvìsti, prigirti, pérnokti, įpiřkti, nusédėti, įsižiūrėti, prastovėti, užstáugti, pérřugti, pérdaryti, išsikalbėti, nulaikýti.
7. 4. 6. *Iřrinkite nevartotinus veiksmažodžius ir paaiřkinkite, kodėl jie neteiktini bendrinei kalbai (remkitės A. Paulauskienės, D. Tarvydaitės knyga „Gramatikos normos ir dabartinė vartose-na“, p. 22–42).*
 A. Pridaboti, aprūgti, apsakinėti, susimyslyti, žvilgterėti, pergy-venti, nudruskinti, atvaiřinti, mulkinti, apsivesti.
 B. Lodyti (šunis), atratrūkti, melaginti, išgauti, apjungti, vieřna-gėti, pergerti, advokatauti, apsirėdyti, pragriaudėti.
7. 4. 7. *Raskite žodžiams priešdėlius (gali tiktį ne vienas priešdėlis). Nusakykite priešdėlinių veiksmažodžių darybinę reikšmę.*
A. mokėti
žymėti
pasakoti
kortuoti
reguliuoti
gydyti
lieti
analizuoti
lėkti (namo)
sodinti | at-
nu-
už-
pa-
iš-
pri-
ap-
su-
pra-
par- | B. vesti
skaityti
važiuoti
nešti
pildyti
manyti
redaguoti
vežti
eiti (namo)
skaičiuoti | už-
pri-
ap-
pa-
su-
at-
nu-
iš-
par-
per- |
|--|---|--|---|

7. 4. 8. *Parašykite šių vedinių pamatinius žodžius ir darybos formantą. Keli darybos žingsniai sudaro šių vedinių darybos grandinę? Pasakykite, kokia jų darybinė reikšmė.*
- A. Priekaištauti, išsilakstyti, palenktyniáuti, pasikraipýti, padlaižiáuti, pérstatyti, plátinti, lašénti, suvažiúoti, valkstínėti;
 - B. Griuvinédamas, įžeidinédamas, nevaldomas, dùsinamas, šlavinéjant, lášindamas, nužingsniávus, išbarstýdamas, papirkínéjamas, pasišáipant.
7. 4. 9. *Išnagrinékite visais atžvilgiais (žr. nagrinėjimo planą p. 55) šių veiksmažodžių paskutinę darybos pakopą.*
- A. Krýkštauti, žaliúoti, sodinti, slogúoti, žvígdyti, sluoksniúoti, krýptelėti, sirginėti, skáinioti, saldėti, buriúoti, margúoti, mūvéti, ráišioti, žéldinti, žingsniúoti, káldinti, tųjinti, klúpóti, ryšėti, įrodinėti, rungtyniáuti, karščiúoti; užsibúti, nuliuoksėti, sužvígti, prakiřpti, parvèžti, sužibti.
 - B. Rinkinėti, kvailióti, dykinėti, káldinti, gnáibyti, tinginiáuti, áuklėti, statinėti, kramtyti, žiojėti, priekaištauti, vairúoti, braidýti, rýmoti, rakinėti, prátinti, tapýti, svečiúotis, lùktelėti, įlúžti, sulakstýti, apgýdyti, atváišinti, pritrýpti.
7. 4. 10. *Išrinkite motyvuotus veiksmažodžius (išvestinių formų rašykite bendratis). Parašykite jų pamatinius žodžius, nusakykite vedinių darybinę reikšmę.*
- A. Užlipusi, užkopusi siauru takeliu, vejele sodintu, baltais perlais barstytu, ant to aukštojo kalnelio, ant jo žibančiosios viršūnėlės, atsisėda jaunoji karalaitė aukselio kėdelėn, ima balton savo kaip iš alebastro lipdyton rankelėn gintarų kanklelius, mielai skambančius, ir tyliai dainuoja ramumo dainą, dainą vakarinę...
- Lyg audrios užburtų jūrių bangelės verkia, lyg užburtų girių medžiai ūžia, lyg milžinupės verčia savo vandenėlius iš aukštų kalnų į gilius klonius – plaukia aidų, skamba gaidų vilnelės, supdamos liūliuodamos mažus paukšteliu žaliose šakelėse, po plačiaisiais lapeliais, migdydamos žvėrelius giliuose urvuose, judindamos jaudindamos širdelę jaunoje krūtinėj, linksmindamos nuliūdusius nuvargusius šviesia linksmesnės buitelės svajonėle. (V. Krėv.)

B. Gelsvą kasebę susimasčiusi, aukso vainikėlį nusipynusi, ant glotnios galvelės užsidėjusi, kai išeina ant dvarelio, vario dureles varstydama, per aukso slenkstelį žengdama, kai eina per kiemelį į vyšnių sodelį – margos, baltos peteliškės kaip sniego skuteliai tai lakioja mosuoja aplink jos galvelę.

Iš šalių tolimųjų, ten, kur už girelių, už tų siūbuojančiųjų, už marelių mėlynųjų, per kalnelius ko aukščiausiųs, per klonelius ko giliausiųs, per nemunėlius, per dunojėlius tai lekia, tai skubinasi audrusis vėjelis, kad padabotų, kad pamatytų jaunąją mergelę, sparneliais bemosuodamas, žmonių vargdienėlių, dirvos artojų, rugių pjovėjų veidelius bešluosto, petelius beglosto šaltu papūtimu, oro dvelkimu. (V. Krėv.)

C. Ir jis svajoja, ir jis lekioja su viesulais, su vėjais, laisvas kaip jie, galingas kaip tie milžinai, su audromis kovoja ginčijasi, mėlynose padangių erdvėse rankom žaibus gaudo, perkūno vainikais dabinasi.

O jaunam berneliui tai vis dainuoja apie skaisčią mergelę, mergelę lelijė, kuri gyvena tolimoje šalėlė, aukštoje klėtėlė, po langeliu sėdi, bernužėlį mini ir jo jaunojo laukte laukia, ir jo puikaus šaukte šaukia...

Ir daugel daugel dar pasakoja žmonėms toji dainelė... (V. Krėv.)

VIII. APIBENDRINAMOSIOS UŽDUOTYS IR DARYBINIO NAGRINĖJIMO PAVYZDŽIAI

8. 1. Apibendrinamosios užduotys

8. 1. 1. *Remdamiesi žodynais, parašykite kuo daugiau darinių (daiktavardžių, veiksmažodžių), kuriais pavadinami gamtos reiškiniai, pvz., droblius (jų pamatiniai žodžiai gali būti šie: lyti, snigti, ledas, lietus, drėbti, šalti ir kt.).*

8. 1. 2. *Išrinkite iš teksto visus darinius, suskirstykite pagal kalbos dalį. Visapusiškai išanalizuokite jų darybos ypatumus.*

A. Kistyno tarpukalnė pasibaigia dideliu, dar mažai teiširtu ledynu, iš po kurio teka to pat vardo upelė. Iš pradžių ji zirzena ir knarkia per lygų, skliaustą tarpukalnės dugną mažučiais,

sriauniais upeliais, susitikusi pakeliui stačių uolų ir akmenų slenksčių, lyg nenorėdama iš anksto kovoti ir be laiko gaišinti savo jėgų, ramiai juos aplenkia ir pasislepia po uolomis, retkarčiais iš po jų pasirodydama lyg pasižvalgyti tolesnio kelio, kad išvengtų pavojaus ir kovos. Bet juo toliau, juo daugiau sutikdama kliūčių, pristigus kantrybės, staiga sumuša į vieną srovę visas savo jėgas ir išlenda iš po uolų baidi, įnirtusi ir galinga; išlenda, šniokšdama ir vartydama akmenis bei uolų nuolaužas, ir jau prieš nieką nebesilenkia ir nebeskiria draugų nuo priešų, o teška, šniokščia, šokinėja ir puola kiekvieną tvirtovę, kurią tik pakeliui sutinka. Bet dar iš tolo pamačiusi Dargalo tarpukalnėje su kalnais kovojantį ir ją viliojantį Tereką, apimsta ir prieš pat karalienės Tamaros bokšto griuvėsius puola į jo prieglobstį. O tas, žiauriai nudžiugęs, griebia ją į savo glėbį ir grūdasi drauge į pačią tarpukalnės ankštumą. (A. Vien.)

- B.** Jeigu pilki perdebesiai virš miesto, pučia vėjas, o saulė blyksnelėjusi pasislepia ir juodas kaip gumulas debesėlis praplumpia lietum, o už keliolikos žingsnių šviečia saulė ir vaivorykštės lankas – kaip arka į šiltų saulės spindulių ruožą – ar ne ruduo? Čia, mieste, jo nejauti. Tačiau tie, kurie dabar laukuose, kurie mato paširpusias karvių nugaras, kurių batai mina molį, kurie eina pro bulvių laukus, pro ražieną, tie žino, kad jau ruduo, ir guodžia save mintim, kad dar bus bobų vasara, kad dar išdžius pilkšvas bulvienu smėlis, pagels lapai, tolumoje auksu degs medžiai, išsirikiuos visom pakelėm, paplentėm ir pavieškelėm liepos. Tos skaidrios akimirkos, kai oras permatomas ir jau draikosi voratinkliai! Vakarai, kai dvelkia šaltis, ne, dar ne šaltis, tik vėsa, būsimų šalčių pranašas, kai jauti, kokia trapi, kokia laikina kiekviena akimirka, ir pilnas paslaptingo virpulių brendi laukais į savo pirkį, o kieme dar sustoji ir tavo žvilgsnis klaidžioja ties pravirom pirkios durim, krypta į vakarėjantį dangų, ir pagaliau įeini į trobą... Kaip draugas pasitinka tave namų slenkstis, žeme apneštas medinis slenkstis. Taip, jau tikrai ateina ruduo. (Br. Radz.)

C. Jūs, mažų trobelių, suklypusių ir pavargusių, didelių ir stotingų namų durys, langinės ir langeliai!.. Kiek drebančių žingsnių, virpančių rankų, išgąstingų balsų matėt, girdėjot vasarą ir žiemą, ir daugiausia vis naktį, cypiant baigiantiems išprotėti šunims, kiek jūs sugėrėt baimės, riksmo ir maldų ir kaip skaudžiai jūs šiandien virstate iš staktų glėbio, kad geriausiu atveju jumis uždarytų kokio vištininko duris, o dažniausiai, maldaudamos žmogaus nesunaikinti, su gauduliu sutinkate jus kapojantį kirvį, o paskui gulate gabalais vienos ant kitų krosnyse ir lyg kokia stabmeldiška dvasia išlekiate lauk pro silikatinių plytų kaminus ir dairotės į laukus, kuriuose jau nebėra buvusios gyvybės ir negirdėti žmogaus balso. O kartais jūsų taip nėra kur padėti, kad žmonės – ir labai dažnai – nutaria jūsų dvasią išleisti čia pat, kur jus tebeglėbia tvirtos, nors dažnai ir sušaudytos staktos, kur jūs dar galite stipriai remtis į geležinius vyrius, nukaltus seno kalvio, kurio jau nebejauna duktė neseniai buvo į tuos laukus atvažiavusi iš Sibiro ir visiems, kas dar liko gyvas, papasakojo, kad ir tenai, gavęs kiek laisvės, kalvis, jos tėvas, neužmetė savo darbo, ir tenai jis pradėjo nuo vyrių, tik dar stipresnių negu čia, nes ir Sibiro medžiai, ir iš jų padarytos durys stipresnės ir sunkesnės. Paskui kalvis sulaukęs mirties – koks milžiniškas Sibiro medis prispaudęs jį amžinai <...>. (J. Ap.)

* * *

D. Iš tinklinio ar krepšinio aikštelės lėkdavo į vėsią skaityklų rimtį, šiugždeno išgeltusius knygų lapus, laikraščių skiltis, brošiūrėles, užsirašydamas įdomesnes mintis, kurios ateidavo skaitant; kartais ilgam nugrimzdavo į susimąstymą. Nervingi žinojimo dirgsniai, daugiau pojūtis negu tiesa, – poezija, dvelktelejimas. Visa čia pynėsi – šaltas ramus dėstymas, kurį staiga pertraukia desperatiškas ar entuziastingas kokio viduramžių poeto ar rašytojo šūktelėjimas, įstringantis galugerky... Čia tik užuomina, spėjimas; o čia šalta, objektyvi sentencija, pereinanti į tylų atsidūsėjimą, sukeltą jos bejėgiškumo pojūčio, – tas bejėgiškumas kaip tik ir vertė ją būti išdidžiai, visuotinei, pernelyg giliamintiškai, o giliamintiškumas savo ruožtu plaukė iš jos neapibrėžtumo. Preciziška, griežta, nepakanti bet kokiems prieštaravimams,

tuo pačiu fanatiška bei despotiška, ji buvo panaši į apgirtusį ar įžeistą subjektą, kuris kažkam grūmoja arba visa žada, pats nesuvokdamas, kokios jo vaidmens galimybės. (B. Radz.)

* * *

- E. Jauni vyrukai, atvažiavę iš didesnio miesto nei šis, sustoja ratu ir užtraukia dainą. Rankos ant pečių, galvos atmestos, melodija neša į kitą laiką, į tolybes, nors jie ir pasilieka čia, už žiedlapiais nužerto stalo. Švelnūs vėjo gūšiai plaiksto baltą jaunamartės drabužį, jos veidai įkaičę, akys spindi, kiek virpančiais pirštais ji vis taiso nuometą. Guvi padykėlė, ji ir dabar, rodos, vos laikosi neiškrėtus kokios išdaigos. Pakiliai iškilmingas veidas jaunojo. Rodos, jis nė nepastebi, kaip glaustosi prie jo jaunutė žmona: sieloje skaidrios tolumos. Jos plykstelėjo kaip švieša, kaip visas gyvenimas dar rytą, kai vėsūs pirmieji spinduliai nedrąsiai grabinėjo suskirdusią durų staktą – tokią kaip ir jo gimtųjų namų, – lyžčiojo žydinčių obelaičių viršūnes, bet juose jau slypėjo karšto vidurdienio ir dulkančių kelių nujautimas. (B. Radz.)
8. 1. 3. *Išanalizuokite šių žodžių darybą, parodydami skirtingais skliausteliais visą darybos grandinę: **įkurtūvės, atrajótojas, iš-eivijà, kupetuotūvas, gyvulininkỹstė, ištvermingūmas, ápdailininkas.***
Pavyzdžiui: {[(pa - mok) - sl] - inink} - áuti, [iš -(be/ar - sty)] - tojas, < ne - {nu - [(mau - st) - inėj]} > - imas
8. 1. 4. *Išanalizuokite šių žodžių darybą: parodykite visas darybos pakopas ir kiekvieną jų išsamiai aptarkite pagal planą (žr. p. 55).*
- A. Dvejetūkininkas, ištvermingūmas, apsimetinėjimas, dirvóžemininkas, išleistūvininkas, gyvulininkỹstė, aklatikỹstė, mokslėivijà, dailėtyrininkas, kurčnebylỹstė, išsiskýrėlis, pamušalínis.
- B. Apžvalginininkas, iškvietinėjimas, išnaudotojiškūmas, nemirtingūmas, uždarinėtojas, darbininkijà, išdavikiškąs, apvalks-tinėti, vakarieniáutojai.
- C. Sámokslininkas, prisitáikėlis, álpėjimas, gyvybingūmas, prijuostėlė, dykaduoniáuti, kilniadvásiškąs, atpásakojimas, nesusiprátėlis, nuostolingas, juodalksnýnas, prismeiginėti.

8. 2. Vedinių ir dūrinių nagrinėjimas

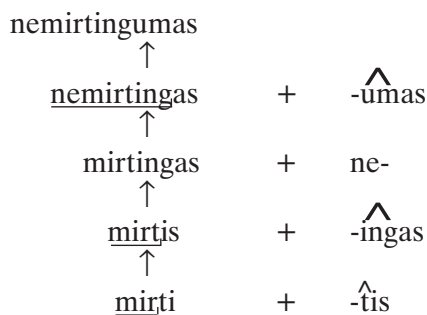
8. 2. 1. Nagrinėjimo planas:

- 1) parašyti schemą (parodyti dvinarumą);
- 2) apibūdinti pamatinio žodžio ir darybos būdo atžvilgiu; aptarti, jeigu reikia, morfonologinius reiškinius;
- 3) suformuluoti darybinę reikšmę (kategorinę arba konkretaus darinio) ir nurodyti, kokiam skyriui (darybos kategorijai) darinys skirtinas;
- 4) apibūdinti derivacinį ryšį (darybinės reikšmės rūšį);
- 5) įvertinti darybos tipą darumo atžvilgiu ir pasakyti to paties tipo (jeigu nedarus tipas, tos pačios darybos kategorijos) pavyzdžių.

Pastaba. Dūrinius nuo „3“ punkto aptarti kitaip: 1) pagal juos sudarančius sandus, 2) tų sandų santykį, 3) palyginti darybinę ir leksinę reikšmes (jei pastaroji perkeltinė, nurodyti reikšmės perkėlimo būdą).

8. 2. 2. Nagrinėjimo pavyzdys:

Žodis *nemirtingumas* yra 4 pakopų darinys:

IV pakopa

- 1) *nemirtingumas* sudaro darybos opoziciją su žodžiu *nemirtingas*;
- 2) jis yra būdvardinis priesagos vedinys (darybos formantas yra sudėtinis);
- 3) kategorinė darybinė reikšmė „būsena, būdinga tam, kas pasakytas pamatiniu žodžiu“; vedinys priklauso ypatybių pa-

- vadinimų (vardažodžių abstraktų) darybos kategorijai;
- 4) vedinys susijęs su pamatiniu žodžiu transpoziciniu derivaciniu ryšiu;
- 5) formantas **-umas** – pats dariausias vardažodžių abstraktų darybos formantas, pvz.: *gerùmas, paveldimùmas* ir kt.

III pakopa

- 1) **nemirtìngas** sudaro darybos opoziciją su žodžiu **mirtìngas**;
- 2) **nemirtìngas** yra priešdėlinės darybos būdvardis;
- 3) vedinys reiškia priešingą ypatybę, negu pasakyta pamatiniu žodžiu (antoniminė reikšmė);
- 4) vedinys su pamatiniu žodžiu susijęs mutaciniu derivaciniu ryšiu;
- 5) priešdėlis **ne-** – labai darus darybos formantas, pvz.: *ne-gėras, netólimas*.

II pakopa

- 1) **mirtìngas** darybiškai remiasi daiktavardžiu **mirtìs**.
- 2) tai – daiktavardinis priesagos vedinys;
- 3) vedinys reiškia iš veiksmo kilusią vidinę ypatybę; darybinė reikšmė „toks, kuriam būdinga mirtis“;
- 4) su pamatiniu žodžiu susijęs mutaciniu derivaciniu ryšiu;
- 5) vedinys atstovauja dariam tipui, pvz.: *išmintìngas, laimìngas*.

I pakopa

- 1) **mirtìs** darybiškai pamatuojamas veiksmažodžiu **miñti**;
- 2) šis daiktavardis yra veiksmažodinis priesagos vedinys;
- 3) **mirtìs** yra veiksmo pavadinimas (veiksmažodžio abstraktas);
- 4) vedinys su pamatiniu žodžiu susijęs transpoziciniu ryšiu;
- 5) vedinys priklauso dariam tipui, pvz.: *netektìs, žūtìs*.

8. 2. 3. Dūrinių nagrinėjimo pavyzdys:

saulėydis ← *saulė*, leisti (*leidosi*) + $\square\square$ -is

- 1) šis darinys yra dūrinys, nes remiasi dviem žodžiais, dūrinio darybos formantas – sandūra ir galūnė -is;
- 2) dūrinys yra prijungtinis (determinacinis), nes dūrinys sudarytas iš pagrindinio ir priklausomojo sando; pagrindinis

sandas yra veiksmažodinis, o priklausomas sandas yra daiktavardinis; priklausomuoju sandu pasakomas veiksmo subjektas; ir daiktavardinis sandas, ir veiksmažodinis sandas yra morfonologiškai pakitę: {saul-} → {saulė·-} (šį pakitimą sinchroniškai galima laikyti segmentine morfonologine kaita) ir {leid} → {li·d-} (taip pat segmentinė (balsinių fonemų) morfonologinė kaita);

3) darybinė reikšmė „veiksmas, kai saulė leidžiasi“; ji iš esmės sutampa su leksine reikšme;

4) tam pačiam darybos tipui priklauso *seilėtekis*.

ŠALTINIŲ SANTRUMPOS

J. Ap.	– Juozas Aputis	E. Miež.	– Eduardas Mieželaitis
A. Baran.	– Antanas Baranauskas	V. Myk.–Put.	– Vincas Mykolaitis – Putinas
J. Bil.	– Jonas Biliūnas	H. Nag.	– Henrikas Nagys
K. Bink.	– Kazys Binkis	S. Nėr.	– Salomėja Nėris
V. Bubn.	– Vytautas Bubnys	A. Paul.	– Aldona Paulauskienė
V. Dauj.	– Viktorija Daujotytė	J. Pikč.	– Juozas Pikčilingis
R. Gran.	– Romualdas Granauskas	B. Radz.	– Bronius Radzevičius
E. Jak.	– Evalda Jakaitienė	I. Sim.	– Ieva Simonaitytė
J. Jan.	– Julius Janonis	sp.	– periodinė spauda
M. Katil.	– Marius Katiliškis	A. Škėm.	– Antanas Škėma
R. Ketur.	– Robertas Keturakis	A. Venc.	– Antanas Venclova
V. Krėv.	– Vincas Krėvė	A. Vien.	– Antanas Vienuolis
LKŽ	– Lietuvių kalbos žodynas	taut.	– tautosaka
V. Mač.	– Vytautas Mačernis	Žem.	– Žemaitė
Mair.	– Maironis	V. Žil.	– Vytautė Žilinskaitė
Just. Marc.	– Justinas Marcinkevičius		

GRAŽINA AKELAITIENĖ
LIETUVIŲ KALBOS ŽODŽIŲ DARYBOS PRATYBOS
Mokomoji knyga

Tir. 300 egz. 3,75 sp. 1. Užsak. Nr. 02-025
Išleido Vilniaus pedagoginis universitetas, Studentų g. 39, LT-2004 Vilnius
Maketavo ir spausdino VPU leidykla, T. Ševčenkos g. 31, LT-2009 Vilnius
Kaina sutartinė